

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KAUNO HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ FILOLOGIJOS KATEDRA

AISTĖ TAMOŠAITYTĖ

**1991 – 2005 m. m. LIETUVIŲ LITERATŪROS KRITIKOS
DĖMESIO CENTRAI, MARGINALIJOS, ANALIZĖS KANONAI
IR TABU**

MAGISTRO DARBAS

Lietuvių literatūra (Valstybinis kodas 62104H116)

Darbo vadovas _____
(parašas)

(Darbo vadovo mokslinis laipsnis,
mokslo pedagoginis vardas,
vardas ir pavardė)

Magistrantas _____
(parašas)

Darbo įteikimo data _____

Registracijos Nr. _____

Kaunas, 2006

TURINYS

ĮVADAS.....	4
1. POSTSTRUKTŪRALIZMAS IR LITERATŪROLOGIJA.....	7
2. TRADICINIO LITERATŪROS MOKSLO IR KRITIKOS IDEOLOGEMOS.....	13
2. 1. Kanonas.....	13
2. 2. Kūriny kaip autoriaus (patirties) išraiška.....	16
2. 3. Realybė ir fikcija.....	20
2. 4. Kūriny ir transcendencija.....	24
2. 5. Kritiko statusas.....	27
3. TOTALITARINĖS PRETENZIJOS, arba <i>NEPUČIA KETURI VĖJAI MŪŠŲ LITERATŪROLOGIJOJE</i>	29
3. 1. Kritikai prieš kritikus.....	29
3. 2. Metodų fobija.....	33
3. 3. Kritika ir etika.....	36
3. 4. Filosofai prieš kritikus.....	39
IŠVADOS.....	48
SUMMARY.....	51
LITERATŪRA.....	52

IVADAS

Akivaizdu, kad mūsų dienomis mokslinių diskursų griežtas ribiškumas nyksta – sąvokos „migruoja“ iš vienu mokslinių sričių į kitas, steigdamos (ar realizuodamos) pamatinį nūdienos diskursyvinį principą – daugybingumą. Tokiu būdu, persipinant įvairiems signifikantiems tinklams, vis labiau plečiasi konkrečių diskursų referentiniai laukai: esmine (humanitarinio) mokslinio diskurso ypatybe tampa komplikuota nuorodų sistema, įgalinanti netikėčiausias interdisciplinines jungtis.

Literatūros mokslui itin svarbus modelių, perspektyvų bei sąvokų „importas“ iš tokių sričių kaip lingvistika, antropologija, filosofija ir psichoanalizė. Šių skirtingų mokslinių diskursų jungčių suintensyvėjimas dar XX amžiaus pirmojoje pusėje lėmė literatūros kritikos mokyklų, kritikos kalbų pagausėjimą. Tačiau metodologiškai įvairėjantis literatūros kritikos instrumentarijus ilgą laiką nefunkcionavo lietuviškoje terpėje, mat buvo saugomasi kapitalistinio pasaulio „virusų“. Po nepriklausomybės atgavimo mūsų padangę užplūdo naujų metodologijų gausa. Vis dėlto dar toli gražu negalime prilygti Vakarams, kur susižavėjimas teorija toks stiprus, kad nustelbia (savotiškai represuoja) literatūros tekstą, paversdamas pastarąjį viso labo iliustracija, teorijos papildymu¹; kartu yra paneigiamas literatūros meno autonomijos, išskirtinumo tarp kitų žmogaus veiklos rūšių mitas, o skirtumas tarp literatūrą ir kitas kultūros sritis nagrinėjančių mokslų beveik išnykęs, tad pačią literatūros sąvoką siūloma keisti *tekstualumo* sąvoka.

Dalis žymiausių mūsų literatūros kritikų nuo tokių tendencijų aktyviai ginasi, teigdami literatūros kūrinio pirmenybę prieš teoriją, skatindami nepasiduoti naujųjų metodologijų magijai ir ragindami išsaugoti literatūros kaip išskirtinės žmogaus veiklos statusą. Šie kritikai itin eskaluoja grėsmę, kad metodologinis diskursyvinės mokslo erdvės pliuralumas gali virsti antiautoreflektyviu „plūduriavimu“ beribėje „bešaknių“ konceptų jūroje.

Nors neįmanoma paneigti fakto, jog metodologizuoto žvilgsnio steigtis gali teikti ir pozityvių poslinkių – tapti naujus mąstymo impulsus, netikėtas perspektyvas, savitai sintezuotus analitinius-interpretacinius modelius, neiprastų (mokslinio diskurso) dėmesio centre atsiduriančių objektų radimąsi įgalinančiu judesiu, – vis dėlto minėti skeptiškieji kritikai bijosi ir vengia įsipareigoti konkrečiam metodui. Teigdami, jog siekia išsaugoti literatūrą kaip tokią, t.y. jos esmę, kūrinį kaip visumą, jie renkasi laisvo interpretatoriaus

¹ Jurgutienė, A. Ar būtina literatūrai teorija? *Metai*, 2002. Nr. 1, p. 113.

(arba, jei galime taip pavadinti, – „filosofuojančio interpretatoriaus“) poziciją, neva rodydami pagarbą kūriniui, neredukuotinam į paprasčiausią *tekstą*.

Tačiau kažkokia strategija, santykio (ar elgsenos būdo) su literatūros kūriniu modelis juk turi būti. Vadinasi, atsiribodami nuo metodologijos, kritikai vis dėlto neišvengiamai (nors ir nepripažindami) remiasi ideologija; tos ideologijos atskleidimas bei atskirų ideologemų funkcionavimo literatūros kritikos tekstuose aptarimas laikytinas šio **darbo tikslu**. O konservatyvieji kritikai (kurių vartojamas kritinis diskursas yra **darbo objektas**) čia vadinami *tradicinio literatūros mokslo ir kritikos atstovais* arba tiesiog *tradiciniais / klasikiniiais*² *kritikais*. Ryškiausiai atsiribojimą nuo griežtai metodologiškai angažuoto žvilgsnio postuluojuojantys bei produktyviausiai ideologemas „tiekiantys“ pasirodė besą E. Bukelienės, V. Zaborskaitės, J. Sprindytės bei V. Daujotytės³ tekstai.

Suformuluotam darbo tikslui pasiekti išskirtini tokie **uždaviniai**:

- 1) aptarti episteminio lūžio, susijusio su poststruktūralizmu, poveikį esminėms literatūrologijos nuostatoms;
- 2) išanalizuoti pirmojoje darbo dalyje išryškėjusių tradicinio literatūros mokslo ir kritikos ideologemų funkcionavimą konkrečiuose literatūros kritikos tekstuose; išskirtinos tokios ideologemos: (a) objektyvus kanonas, (b) kūrinys kaip autoriaus patirties išraiška, (c) realybės ir fikcijos skirtis (tekstas ir tikrovė), (d) kūrinys kaip transcendencijos atvertis, (e) išskirtinis kritiko statusas;
- 3) atskleisti klasikinių kritikų siekį universalizuoti savąją poziciją, pasireiškiantį kaip: (a) mėginimas ginti įprasto kanoninių autorių perskaitymo suponuojamas prasmes bei vertes, (b) įnirtinga literatūros analizės metodologijų kritika, (c) atsiribojimas nuo analizės ir refleksijos tų literatūros tekstų, kurie netęsia lietuvių literatūros (rašymo) tradicijų, (d) bandymas homogenizuoti literatūrą kaip reiškinį, primetant etinius imperatyvus.

Teorinės darbo atramos formuluojamos remiantis poststruktūralistiniais tekstais; esminis konceptas – autoriaus mirtis – apmąstomas pagal R. Barthes'o bei M. Foucault straipsnius. Paraleliai pasitelkiamas kultūrinių studijų (interdisciplininio darinio, kurio ištakos taip pat sietinos su poststruktūralistinės minties plėtote) siūloma perspektyva. Darbe

² Барт, Р. Смерть автора. *Избранные работы*. Москва, Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994, с. 390.

³ Teigiant V. Daujotytės „antimetodologišką“ poziciją, nėra nepamirštas jos išskirtinis dėmesys fenomenologiniam mąstymo modeliui. Vis dėlto, remiantis pačios kritikės teigimu, fenomenologija nėra metodas, o tam tikra nuostata, nukreiptumas. Taigi V. Daujotytės pozicija (jos pačios žodžiais tariant) apibūdinama kaip vengimas griežčiau susisieti su kuria nors metodologine sistema ir tapti *teorijų vartotoja*. (Pagal: Daujotytė, V. *Literatūros fenomenologija*. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 39.)

dominuoja **analitinis metodas**, tačiau esant reikalui naudojamas ir **lyginamasis** bei **aprašomasis** tyrimo metodai.

Šiame darbe nuoširdžiai stengiamasi išvengti ideologinio angažuotumo ir vienareikšmiškai neužimti „naujuosius vėjus“ palaikančios, o tradicinę instrumentariją bekompromisiškai atmetančios kritikos pozicijų. Konkrečiau kalbant – siekiama leisti analitiniam žvilgsniui judėti pavojingoje „tarpinėje zonoje“ bei skaityti Lietuvos literatūrologiniame pasaulyje susiformavusių priešingų stovyklų kuriamos / palaikomos / intensyvinamos įtampos tekstualinius ženklus. (Deja, dėl ribotos darbo apimties neįmanoma detaliai išanalizuoti abiejų konfliktuojančių pusių diskursų.)

Literatūra darbe traktuojama kaip platesnių tekstualinių formacijų produktas (ir kartu veiksnys), kaip įvairių diskursyvinių kodų, „tiesos režimų“ funkcionavimo laukas, o ne kaip kūrinys, nulemtas (tautos) istorijos aplinkybių ar autoriaus-individo biografijos bei intencijų, o tuo labiau tautos dvasios. Tokią traktuotę lemia nuostata, kad:

1) klasikinio literatūros mokslo ideologemomis „persisunkęs“ literatūrotyros diskursas yra gerokai išsisėmęs (pasak M. Grigaičio, net nuostabu, kaip sugebama pasakyti vis tą patį, tik kitais žodžiais⁴);

2) šiuolaikinės literatūros (ir apskritai kultūros) erdvėje vykstantys pokyčiai neišvengiamai reikalauja naujo instrumentarijaus, kad būtų adekvačiai suvokti, o ne vertinami apriorinių tradicijos siūlomų schemų perspektyvoje ir tokiu būdu nubraukiami bei ignoruojami kaip *nevertingi* ar *nebūdingi* lietuvių dvasiai / prigimčiai (kaip mada, kuri greit praeis ir bus grįžta prie tradicinių vertybių, tad nė neverta reflektuoti).

Svarbu suvokti, jog šiame darbe nesiekama vienos (t.y. klasikinių kritikų išpažįstamos) ideologijos (grindžiančios save humanistinių vertybių bei nacionalinio esencializmo monoteistinio įtvirtinimo siekiais) pakeisti visa apimančių poststruktūralistinių praktikų imperatyvu. Tai nėra lygiaverčiai dydžiai. Mat poststruktūralizmą čia suprantame ne kaip literatūros analizei reikalingą „įrankių“ tiekėją, t.y. ne kaip literatūros analizės metodologiją (iš tokios sampratos kilęs lyginimas tradicinių kritikų su poststruktūralistinės metodologijos adeptais būtų visiškai nepagrįstas ir nekorektiškas), o kaip esminių žmogiškosios sąmonės bei savimonės transformacijų – episteminio lūžio – aktyvų dalyvį ir kartu veiksnį, didžia dalimi šį lūžį lėmusį. Šiame darbe nėra kvestionuojama tradicinės literatūros kritikos ir teorijos teisė būti – savaip, savitai. Esminė problema čia laikoma poliloginės erdvės (literatūros kritikos diskurse) steigties galimybė.

⁴ Plg. Grigaitis, M. Teksto maištas. *Šiaurės atėnai*, 2005 m. spalio 8 d. Nr. 38 (768), p. 3.

Būtent ši problematika išryškėja paskutinėje darbo dalyje, kur objektas yra ne tik literatūros kritikos tekstai, bei ir intensyvus diskusijų laukas, t.y. įtempti skirtingoms „stovykloms“ atstovaujančių kritikų susidūrimai bei vykstančios gana įnirtingos polemikos, įtraukiančios ir kitų mokslo sričių atstovus (pavyzdžiui, filosofus).

Darbo aktualumą įrodo intensyvėjantys lietuvių literatūros kritikos autorefleksijos procesai; kultūros ir literatūros leidiniuose publikuojamos įvairios diskusijos, kuriose keliami klausimai apie kintantį kritikos statusą, naujus jai formuluotinus uždavinius, kritiko vaidmenį mūsų dienų visuomenėje ir pan..

Darbo naujumas neabejotinas – jokios sistemingesnės mūsų dienų lietuvių literatūros kritinio diskurso analizės taip ir nepavyko surasti. Minėtinas nebent A. Tereškino straipsnis⁵ (kuris bus gan išsamiai aptartas teorines atramas nuskaidrinančioje darbo dalyje); taip pat – ironiškas M. Grigaičio straipsnis *Teksto maištas*⁶.

Visą kitą su mūsų analizuojama tema susijusią (daugiausia – polemienio pobūdžio publikacijas arba fragmentiškus „paburnojimus“) medžiagą galima pavadinti taip pat, kaip pavadiname vieną darbo skyrių: *kritikai prieš kritikus* (o ne *kritikai apie kritikus*). Beros, mūsų literatūrologijos baruose emocijos taip „suvešėjo“, kad racionaliai, argumentuotai bei konstruktyviai kolegų kritikai tiesiog nebeliko vietos. Tikimės, kad šiame darbe (hipertrofuoto emocijingumo) nuodėmės išvengta.

⁵ Tereškinas, A. Ortodoksijos malonumai: kanonados, tabu, režimai, užribiai. *Respectus philologicus*, 2001, Nr. 4-5, p. 37-45.

⁶ Grigaitis, M. Teksto maištas. *Šiaurės atėnai*, 2005 m. spalio 8 d. Nr. 38 (768), p. 3.

1. POSTSTRUKTŪRALIZMAS IR LITERATŪROLOGIJA

Dar prieš paskelbiant autoriaus mirtį literatūros kūrinys jau buvo nagrinėjamas kaip uždara reikšminė struktūra, neatsižvelgiant į autoriaus figūrą. Tačiau tikrą „gaisrą“ sukėlė Roland'o Barthes'o knyga apie Racine'ą – netradicinė kanoninio autoriaus interpretacija. Atsakydamas į akademinės kritikos puolimą, R. Barthes'as parašė straipsnį *Kritika ir tiesa*, o po kelių metų – *Autoriaus mirtis*. Manome, kad šiame konflikte išryškėjo bendros tuometinės europietiškos intelektualinės tendencijos, turėjusios akivaizdų tęstinumą ateityje; tad jas ir pamėginkime toliau konspektyviai aptarti.

Iki momento, kurį šiame darbe linkstama vadinti episteminiu lūžiu⁷, Vakarų metafizinio mąstymo įsteigtas bei puoselėtas hierarchinis dualizmas buvo fundamentalus epistemologinis konstruktas, grindęs visas mentalinės veiklos sritis. Meninio teksto atveju šis dualizmas pasireiškia kaip nepanaikinama skirtis tarp vidujybės ir išorybės, kitaip tariant – tarp (1) to, kas vadinama gilumine kūrinio idėja, jo turiniu ar „įcentrintu“ signifikatiniu lygmeniu, logosu, subjektu, bei (2) to, kas įvardintina kaip paviršinė kūrinio išraiška, signifikantas, jusliškumas, raštas, objektas. Vidujybė ir išorybė – erdvinės kategorijos, o joms sąveikaujant veikia panašumo (atvaizdo) principas (t.y. išorybė atvaizduoja, pamėgdžioja, įkūnija „originalą“ – dvasinę substanciją arba vidujybę).

Ši erdvinė dualistinė hierarchija turi ir savo laikinį atitikmenį – rezultato-šaltinio struktūrą, paremtą loginio priežastingumo (bei kreacionistiniu) principu (šaltinis – tai autoriaus / rašytojo dvasia kaip prasmės instancija, kaip kūrinio prasmės gimimo vieta, o rezultatas – kūrinys, kaip išoriškas autoriaus atžvilgiu „produktas“).

Taigi šia dualistine hierarchija grindžiama tradicinio literatūros mokslo bei kritikos ideologija besiremiantis literatūros kritikas juda nuo išorinio pavidalo (kūrinio) prie vidujybę įkūnijančio autoriaus, nuo rezultato prie šaltinio, nuo signifikantinio lygmens prie signifikato (kaip už-tekstinės / ikitekstinės instancijos, lemiančios signifikantinio lygmens įcentrintą organizaciją). Autorius čia traktuojamas kaip ikitekstinės tikrovės figūra, – prasmės bei reikšmės generuojanti instancija; jo balsas tampa *ištaka* (источник)⁸, kurios atskleidimas bei „iššifravimas“ laikomas kūrinio supratimu. Šios šaltinio paieškos gali vykti dvejomis linkmėmis, kurios skaidosi atitinkamai pagal dvi autoriaus figūros suvoktis:

- 1) **autorius kaip empirinis subjektas (rašytojas, individas)**; šiuo atveju siekiama interpretuoti literatūros tekstą kuriant įvairias referentiškumo struktūras, atliekant

⁷ R. Barthes'o siūlomas *episteminio poslinkio* konceptas (эпистемологический сдвиг). (Барт, Р. От произведения к тексту. *Избранные работы*. Москва, Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994, с. 413.

⁸ Plg. Барт, Р. Смерть автора. *Избранные работы*, с. 384.

kruopščią bei detalią atskirus kūrinio dėmenis analogijos principu grindžiančių (duodančių jiems pradžia) užtekstinės tikrovės elementų paiešką: *tiriamas veikalas nuolatos lyginamas su kažkuo „kitu“, esančiu už literatūros. Juo gali būti [...] tam tikra rašytojo biografijos aplinkybė arba „aistra“, kurią jis patiria realiaame gyvenime ir „išreiškia“ [...] savo kūryba.*⁹ Taigi kūrinio subordinacija empirinio autoriaus-individo figūrai kaip instituciniam reikšmių generavimo mechanizmui vykdoma:

- a) remiantis pozityvistinio psychologizmo nuostatomis; literatūra šiuo atveju laikoma autoriaus minčių, jausmų, aistrų, emocijų, potyrių *išraiška* bei manoma, kad *literatūros esmė – tai jausmų ir aistrų „perteikimas“*¹⁰;
- b) literatūros teksto dešifravimui pasitelkus autoriaus gyvento (ar gyvenamo) laiko apibrėžtą istorinį kontekstą, naudojamosi istorinės determinacijos principu.

- 2) **autorius kaip transcendentalinis subjektas**; tai – sau tapatus kūrėjas, kūrinio prasmės egzistavimo pamatinė sąlyga, garantuojanti visų kūrinio prasių sąryšingumą, perskaitomumą, inteligibilumą.

Taigi autoriaus subjektyvė suabsoliutinama, o akcentuojamas jo savitapatumas virsta ašimi, iš kūrybingos asmenybės dvasios gelmių „išsiliejančią“ kūrybos srovę organizuojančia pagal intymaus dienaščio rašymo logiką. Tokiu būdu eliminuojamas teksto egzistavimo performatyvinis aspektas. Pastarasis gali būti išskleistas kaip santykį su tekstu grindžiantis principas tik tuo atveju, jeigu kaip prielaida *a priori* yra priimama rašto *neapibrėžtumo*, nevienakryptiškumo, *nevieningos prigimties* nuostata, suponuojanti teksto intertekstiškai labirintišką (tiek signifikantiniame, tiek signifikatiniame lygmenyje) struktūrą, kurioje pradingsta subjektyvumo, (savi)tapatumo, šaltinio vidinio balso pėdsakai¹¹.

Taigi suponuojamas neskaidomos vienovės principas: vienas autorius, viena sąmonė, viena prasmė, viena logika, viena ir absoliuti tiesa. Autorius – *tam tikros rašymo vienybės principas – visus skirtumus turi panaikinti, bent jau iš dalies*¹². Išskirtini keturi tokio autoriaus konstrukto veikmės būdai:

- 1) *autorius yra apibrėžtas kaip pastovus vertės lygmuo,*
- 2) *kaip konceptualinio ar teorinio ryšio laukas,*
- 3) *kaip stilistinė vienybė,*

⁹ Bartas, R. Dvi kritikos. *Teksto malonumas*, Vilnius, Vaga, 1991, p. 168.

¹⁰ Ten pat, p. 167.

¹¹ Plg. Барт, Р. Смерть автора. *Избранные работы*, с. 385.

¹² Foucault, M. Kas yra autorius? *Metai*, 1992. Nr. 9-10, p. 135.

4) *kaip istorinė figūra daugybės įvykių kryžkelėje*¹³.

Panaikinus autoriaus instanciją, kvestionuotina tampa ir teksto kaip *kūrinio* samprata. Mat klasikinei kritikai kūrinys – tai į autoriaus intencijų steigiamą *signifikatą*, konkretų prasmės branduolį, orientuota koncepcija; kūrinys yra išskirtinės asmenybės nepaprastų kūrybinių galių, turtingo vidinio pasaulio, gilių patirčių dėsninga išdava, o tekstu laikytinas signifikantų erdvinio daugialiniškumo išsidėstymas, audinys (*пространственная многолинейность означающих*¹⁴).

Tradicinės literatūros kritikos tekstuose autoriaus figūra tampa paprastos kūrinio (kaip pasyvios, autoriaus valiai bei tikslams paklūstančios medžiagos) rekonstrukcijos galimybę laiduojančia sąlyga. Tokiu būdu tekstas yra priskiriamas jo „gamintojui“ nuosavybės teisėmis ir nefunkcionuoja savarankiškai, o visų pirma nurodo realų individą, kuris savo ruožtu užtikrina teksto vientisumą bei iššifruojamumą. Tad šitaip neutralizuojami prieštaravimai, kurie šiaip galėtų kilti tekstų serijoje: siekiama atrasti tašką (priklausomą nuo autoriaus mąstymo ar troškimo, jo sąmonės ar pasąmonės), kuriame visi elementai galiausiai koherentiškai susijungia į monolitinį darinį arba yra sutelkiami aplink pamatinį prieštaravimą, fundamentalią aporiją¹⁵.

Tokia autoriaus traktuotė *suteikia galimybę apriboti piktybinį ir pavojingą reikšmių dauginimąsi pasaulyje*¹⁶, pamėginti suvaldyti nekontroliuojamą diskursų tarpusavio sąveiką. Kartu autoriaus kaip genijaus suvokimas, jo transcendentumo visų kalbų atžvilgiu ideologema leidžia (s)teigti neišsemiamo reikšmių bei prasmių pasaulio, universalių / humanistinių / bendražmogiškų verčių sistemą, kuri neva ir „išsilieja“ autoriaus kūryba.

Taigi išpažįstama Autoriaus-Dievo figūra, neimant domėn fakto, kad tokia autoriaus traktuotė yra konkrečioje epistemoje (Renesanse) išsiskiriančias mentalinis konstruktas (besiremiantis individo vertės išaugimu, asmenybės sureikšminimu¹⁷), o ne antlaikinės bei metadiskursyvinės sąrangos, galiojančios nepriklausomai nuo konteksto, elementas.

Pasak R. Barthe'o, *tekstui suteikti autorių – reiškia sustingdyti tekstą, priskirti jam galutinį signifikatą, uždaryti raštą*¹⁸. „Rašto uždarymas“ reiškia niekada nesibaigiančių, bet vis su nauju skaitytoju bei naujomis epistemomis atsirandančių interpretacijos galimybių sustabdymą, paskelbus, kad tekstas turi vieną galutinę reikšmę (*signifikatą*), kurią jam priskyrė pats autorius ir kurią tereikėjo iššifruoti.

¹³ Pagal: Foucault, M. Kas yra autorius? *Metai*, 1992. Nr. 9-10, p. 134.

¹⁴ Барт, Р. От произведения к тексту. *Избранные работы*. P. 417.

¹⁵ Plg.: Foucault, M. Kas yra autorius? *Metai*, 1992. Nr. 9-10, p. 135.

¹⁶ Ten pat, p. 139.

¹⁷ Plg. Барт, Р. Смерть автора. *Избранные работы*, с. 385.

¹⁸ Ibid, с. 387.

Pasipriešinus šiam autokratiniam principui, vykdoma inversija dvejopa šio žodžio prasme:

- 1) santykio apvertimas, kai tai, kas užėmė centrinę ir privilegijuotą vietą (vidujybė, autorius kaip prasmės šaltinis ir pan.), yra suskliaudžiama ir tampa „išoriška“ interpretatoriaus atžvilgiu (ne paneigiama ar numarinama, bet padedama į skliaustus, atsisakant į tai atsižvelgti), o į jo vietą atsistoja pati „išorybė“ (rašytinis tekstas, išraiškos plotmė ir pan.); taip įvykdomas „galios“ apvertimas, mat, metaforiškai kalbant, teokratinę signifikato valdžią keičia decentralizuota signifikantų demokratija;
- 2) vieno nario (kaip šaltinio), patalpinimas, „įvertimas“ į kitą santykio narį (rezultatą), taip panaikinant tarp jų priežastinės sekos ryšį; kūrinys nebeturi jokios kilmės kokioje nors išorėje (vadinamojoje tikrovėje, kuriai priklauso autorius kaip juslinė būtybė), jis pats tampa savo kilmės vieta arba prasmės produkavimo lauku.¹⁹

Abiem atvejais autorius netenka reikšmės ir aktualumo interpretatoriui. Tad Barthes'o skelbiama autoriaus mirtis – tai autonomiškos bei sau tapačios subjektyvybės, kaip vienintelės logoso bei galios instancijos, suskliaudimas ir teksto suvokimas anapus ar nepaisant jos. Tekstas traktuojamas kaip beasmenė reikšmės gaminimosi struktūra: *rašyti – tai per išankstinį beasmeniškumą [...] pasiekti tokį tašką, kuriame veikia vien kalba, o ne „aš“*²⁰.

Toks kalbinis aktas savaime reikalauja sakančio ar skelbiančio (adresanto) ir jį „priimančio“ (adresato) instancijos. Šie subjektai konstituojasi tik per kalbinį aktą ir jame, kitaip tariant – jie egzistuoja tik tol (ar tiek), kol kalba, rašo, skaito. Kaip tik tokie subjektai – rašantysis (R. Barthes'o žodžiais tariant – *skriptorius*) ir skaitytojas – *palaidoja autorių* ir užima jo vietą.

R. Barthes'o teorijoje tekstas nebėra jo atžvilgiu išoriško kūrėjo (autoriaus) sukurtas produktas, atiduotas kito, taip pat jo atžvilgiu išoriško bei autonomiško subjekto (skaitytojo) vartojimui. Tekstas **nebėra mainų objektas**, kuriuo apsieičia autonomiški subjektai. Suvokiant tekstą kaip kalbinį aktą (o ne kaip užbaigtą komunikacijos produktą), panaikinama bet kokia subjekto–objekto (kitaip tariant – kūrinio–kūrėjo) arba vidujybės ir išorybės priešprieša. Nebelaikoma, kad vidujybė (autorius) emanuoja, o adresatas (skaitytojas), įsisavina „gatavą“ produktą.

¹⁹ Plg. Барт, Р. Смерть автора. *Избранные работы*, с. 388.

²⁰ Ibid, с. 387.

Kaip ir performatyvinis kalbos aktas, tekstas aprėpia kalbinio akto dalyvius ir tokiu būdu nebelieka nei jokios išorės (t.y. užtekstinės materialios tikrovės), nei jokio vidaus (ikitekstinės dvasinės, psichinės, istorinės tikrovės); netgi nelieka įprasto skirtumo tarp to, kas gyva ir negyva (tradiciškai juk gyvybė, gyvastis priskiriama „tikrovei“, o negyvumas, dirbtinumas – kūriniai, tekstui). Jį keičia skirtis tarp to, kas kalbiška, ir to, kas nekalbiška. Vėlgi vykdoma inversija: būtent tai, kas neturi kalbinio pavidalo, ir yra paskelbiama mirusiu. Vienintelė gyvasties, galios ir veikimo terpė – kalba. Subjektas gyvuoja ir veikia tiek, kiek kalba. O kalba įgauna išskirtinį epistemologinį statusą: tai – struktūra be centro.²¹

Straipsnyje *Dvi kritikos*, rašytame 1963 m., R. Barthes'as kritikuoja ne tiek kūrinio ryšį su kažkuo „kitu“, esančiu už teksto, kiek to ryšio prigimtį, teigdamas, kad klasikinės kritikos atveju tai yra analogijos ryšys²². Nors čia teksto „priskyrimas“ autoriui nuosavybės teisėmis yra neleistinas, vis dėlto kritikui ar interpretatoriui dar paliekama galimybė reflektuoti autoriaus ir kūrinio ryšį, bet tik su išlyga, kad, nesileidžiant į analogijų ieškojimą atskirų detalių lygmenyje, yra atskleidžiamas *autoriaus kaip visumos ir kūrinio kaip visumos ryšys*²³. Tačiau ilgainiui Barthes'as ima kalbėti radikaliau; vėlesniame straipsnyje – *Autoriaus mirtis* (1968 m.) – bet koks autoriaus figūros akcentavimas yra nepageidautinas, nepateisinamas netgi visuminio (homologinio) ryšio paieškomis.

Kadangi čia autorius (kaip jau užsiminėme anksčiau) numarinamas skriptoriaus, tuomet tai, kas vadinama „vidumi“, autorius neva siekiamas išreikšti ar perduoti adresatui – skaitytojui, – tėra skirtingų rašymo pavidalų maišymas, neužsisklendžiant nė viename iš jų; tad įsivaizduojamas autoriaus „vidus“ tėra paruoštas *žodynas*, kuriame esantys žodžiai aiškinami kitais žodžiais, šie – dar kitais ir t.t.²⁴ Būtent šio žodyno fragmentus skriptorius ir užrašo ar perrašo. Nėra nei „raiškos“, nei „šaltinio“, kadangi interpretatorius atsiriboja nuo totalizuojančio siekio literatūrinį tekstą rekonstruoti kaip vientisą autorinės prasmės išsklaidą.

Teksto kaip konkrečios epistemos produkto – įvairių toje epistemoje funkcionuojančių diskursyvinių praktikų, skirtingų kalbos kodų persipynimo – samprata buvo plėtojama tiek struktūralizmo, tiek poststruktūralizmo. Vėliau ši samprata tapo savotišku atskaitos tašku interdisciplininėms tyrimo strategijoms, apibendrintai vadinamoms kultūrinėmis studijomis (*cultural studies*). Šių studijų dėmesio centru laikytini kultūros

²¹ Барт, Р. От произведения к тексту. *Избранные работы*. Р. 417.

²² Bartas, R. *Dvi kritikos*. *Teksto malonumas*. Vilnius, Vaga, 1991, p. 168.

²³ Ten pat, 170.

²⁴ Płg.: *Писатель [...] может лишь вечно подражать тому, что написано прежде и само писалось не впервые; в его власти только смешивать разные виды письма, сталкивать их друг с другом, не опираясь всецело ни на один из них; если бы он захотел выразить себя, ему все равно следовало бы знать что внутренняя «сущность», которую он намерен «передать» есть не что иное, как уже готовый словарь.* (Барт, Р. Смерть автора. *Избранные работы*, с., 388)

reikšmių (per)kūrimo mechanizmai, skirtingų ideologinių sistemų sankirtos ir santykiai, „tiesos režimų“ funkcionavimo specifika, – trumpai tariant, analizuojamos pliuralistinio (modernybės) būvio prielaidos bei išsklaidos.

Kaip jau aptarėme anksčiau, R. Barthes'as kritikuoja ir savo siūlomam imanentinės analizės modeliui priešpriešina klasikinę kritikos mokyklą. Panašų judesį atlieka Artūras Tereškinas straipsnyje *Ortodoksijos malonumai: kanonados, tabu, režimai, užribiai*, atskaitos tašku pasirinkęs kultūrinių studijų siūlomą analizės modelį. Tai, ką R. Barthes'as vadino klasikine / akademinė literatūrologija, A. Tereškinas įvardija kaip tradicinę literatūros mokslo ir kritikos mokyklą. Tarp R. Barthes'o ir A. Tereškino tekstų yra nemažai bendrų sąlyčio taškų. Pavyzdžiui, abu siūlo mistifikuotos autoriaus figūros panaikinimą; A. Tereškinas ironizuodamas pateikia tris tradicinės literatūros kritikos aksiomas:

- 1) literatūros tekstas prasideda autoriaus patirtimi,
- 2) literatūros tekstas išreiškia ir atspindi autoriaus patirtį,
- 3) išgyvendami / patirdami tekstą, skaitytojai siekia atkurti bei išgyventi autoriaus patirtį.²⁵

Čia patirties konceptas tampa labiausiai kvestionuotinu, kadangi, kaip ir Barthes'o atveju, esmine laikoma verbalizacijos, tiksliau sakant – konkrečių kalbos kodų vartosenos neišvengiamybė, o kartu – negalimybė prisiskverbti pro diskursyvumo tinklus (signifikantinį tinklą) iki „objektyvios tikrovės“ dimensijos (t.y. konkrečios lokalizacijos objektyvybės erdvėlaikyje; taško, kuriame „užgimė“ autoriaus autentiška patirtis (plg.: *ego [скриптора] рука, утратив всякую связь с голосом, совершает чисто начертательный (а не выразительный) жест и очерчивает некое знаковое поле, не имеющее исходной точки*²⁶.)

Šis išeities taškas nebeatsekamas, nes raštas / rašymas, kaip jau minėjome anksčiau, yra nuasmeninta ir savitapatumo imperatyvo išsilenkianti praktika. Begalinės reprezentacijos daro subjekto buvimą panašų į „slidinėjimą“ palimpsestinio citatų persiklojimo paviršiumi; pasiduodančios korekcijai yra tik to „slidinėjimo“ ribos, nustatytinos pagal įvairių tapatumą konstituojančių faktorių sąveikų pobūdį.

Taigi pagal apsibrėžtas teorines atramas pamėginkime panagrinėti konkrečių literatūrologinių tekstų sąrangą.

²⁵ Tereškinas, A. *Ortodoksijos malonumai: kanonados, tabu, režimai, užribiai*. *Respectus philologicus*, 2001, Nr. 4-5, p. 39.

²⁶ Барт, Р. Смерть автора. *Избранные работы*, с., 388.

2. TRADICINIO LITERATŪROS MOKSLO IR KRITIKOS IDEOLOGEMOS

Nors ir praėjo nemažai laiko po Roland'o Barthe'o išstarto verdikto (autorius mirė), vis dėlto atrodo, kad lietuviškoje terpėje nesama pomirtinių nuotaikų. Tradicinio literatūros mokslo ir kritikos diskurse autoriaus sąvoka atrodo įgavusi amžinybės ir neliečiamybės statusą, tapusi saugotina nuo įžūlių analitinės-kritinės minties išpuolių.

Šios darbo dalies objektas – V. Zaborskaitės, E. Bukelienės, J. Sprindytės, V. Daujotytės literatūrotyriniai tekstai. Šiuose tekstuose ieškoma to, kas ankstesniajame skyriuje buvo apibrėžta kaip dualistinės hierarchinės Vakarų metafizikos nulemtas žvilgsnis į literatūros tekstą (lyg ir praradęs galią po episteminio lūžio, susijusio su poststruktūralizmu). Vartodami A. Tereškino siūlomą kultūrinių studijų terminiją, galėtume sakyti, kad bandome iššifruoti tradicinio literatūros mokslo ir kritikos ideologemas, t.y. – ideologinius elementus, atraminius konceptus, organizuojančius klasikinės literatūros kritikos diskursyvinę strategiją.

2. 1. Kanonas

Tradicinis literatūros mokslas ir kritika savųjų studijų objektu laiko vadinamąją *aukštąją literatūrą*. Tokia literatūra – tai turiningi, išreiškiantys autoriaus vaizduotę tekstai, kurie atitinka *amžinus estetinius kriterijus*, išreiškia *universalias tiesas*. Tokia nuostata yra neva nekvestionuotina, tai – objektyvios tiesos išraiška, mat vertybes formuoja *pats laikas* (o ne konkrečioje epistemoje funkcionuojantys „tiesos režimai“):

Prasmės ramybė gali ir turi būti nuolat provokuojama, bet negali išnykti; tada ir provokacijos praranda prasmę. Marginalijos neturi būti apeitos. Bet per ilgai pakraščiuose užtrunkant, kyla pavojus, kad bus užmirštos ar bent primirštos pagrindinės literatūros magistralės, klasika. Literatūros filosofijos požiūriu svarbiausios reikšmės bei prasmės ir išsikristalizuoja pagrindiniuose kūrinuose, atrenkamuose laiko ir nuolat papildančiuose klasiką – kintančių, bet išsilaikančių normų repertuarą.²⁷
(Paryškinta mano – A.T.)

²⁷ Daujotytė, V. *Literatūros filosofija*. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 6.

Tačiau prisiminkime Michel'į Foucault, teigiantį, jog *kiekviena visuomenė kontroliuoja, daro atranką, organizuoja ir perskirsto diskurso gamybą*²⁸. Tokias kontrolės procedūras, *formuojančias diskursą*²⁹, vykdo atitinkamos instancijos, o ne *laikas* ar kitos abstrakcijos. Literatūros teorijos atveju šios kontroliuojančios instancijos yra universitetai, literatūrinė bei kultūrinė spauda ir pan. Kiekviena instancija turi savą *ideologiją*, kurią čia suprantame kaip tam tikrus saitus – *ryšius arba santykius tarp diskursų ir valdžios*³⁰. Tradicinė literatūros teorija kaip tam tikras diskursyvinis darinys pirmiausia yra sąlygojama politinių, socialinių, istorinių (etc.) implikacijų ir kartu ji pati steigia save kaip instanciją, kontroliuojančią literatūros diskurso gamybinius bei vertinamuosius (aprobuojančius arba ne) mechanizmus.

Svarbu suvokti, kad tradicinė literatūros teorija bei kritika, kaip ir kiti visuomenėje funkcionuojantys diskursai, **yra** ideologiška, nors ir postuluoja savosios pozicijos *objektyvumą* (taigi „beideologiškumą“). Be to, nors kanono formavimas laikytinas politiniu, kultūriniu, socialiniu, ekonominiu aktu, klasikinė kritika bando pateikti jos pačios kuriamą kanoną kaip objektyvią duotybę, o vertybinę literatūros tekstų hierarchiją paversti nekvestionuotinu dalyku, atspariu vertybinių paradigmų transformacijoms. Tokiam cirkuliariniam mechanizmui ėmus visu pajėgumu funkcionuoti, hierarchiją įtvirtinantys bei palaikantys literatūrologiniai tekstai yra inertiškai (per)produkuojami – literatūros tekstuose ieškoma humanistinių vertybių, jų ilgimasi, o susidūrus su lūkesčių neatitinkančia realybe (literatūriniu diskursu kaip gyvu, kintančiu pliuralistiniu „organizmu“) – mokoma ir moralizuojama, kaip reikia rašyti, kokias vertybes „perteikti“, kokius žmogaus sielos virpesius atskleisti, o kurių (ypač tamsiųjų žmogiškosios „prigimties“ – suvokiamos kaip (ant)laikinė) substancija – pusių) reikėtų vengti³¹.

Nepaisant, atrodo, akivaizdžios tiesos, kad apskritai nėra tokių dalykų kaip „iš tikrųjų“ didi, aukštoji, elitinė ar dar kokia literatūra, atsieta nuo konkrečios socialinės bei institucinės aplinkos vertinimo, Lietuvoje vis dar labai gajus tradicinio literatūros mokslo bei kritikos, arba *liberaliojo humanizmo* (anot T. Eagleton'o) modelis, neva *objektyviai* steigiantis aukštosios literatūros kanoną. Šis objektyvumas remiasi neva nekintančia amžinųjų vertybių hierarchija, istoriškumo transcendencijos judesiu. Tokiems tekstams bei jų vertingumui „paryškinti“ opoziciškai išskiriami efektingi, madingi ir, savaime suprantama, „trumpo galiojimo laiko“ tekstai kaip neverti dėmesio nei analizės. Pavyzdžiui: *Tačiau*

²⁸ Foucault, M. *Diskurso tvarka*, Vilnius, Baltos lankos, 1998, p. 7.

²⁹ Ten pat, p. 44.

³⁰ Eagleton, T. *Literatūros teorijos įvadas*, Vilnius, Baltos lankos, 2000, p. 217.

³¹ Šio aspekto analizė išplėtota kitoje darbo dalyje (žr. *Totalitarinės pretenzijos, arba nepučia keturi vėjai mūsų literatūrologijoje*).

*mados greitai keičiasi, dingsta iš arenos kaip ir skandalai su skandalistais, o ši knyga ras savo vietą pamažu ir liks mūsų kultūroje ateinančioms kartoms kaip sąžiningas tautos gyvenimo liudytojas.*³²

V. Zaborskaitės interpretacijų rinkinyje matome būtent tokią poziciją – nagrinėti ir interpretuoti pasirinkti tekstai, kurie priklauso prie *gilios minties, didelio grožio poezijos kūrinių, patrauklių gaivališka jausmo jėga, filosofinės minties turtingumu*, – visu tuo, kas *plaukė iš taurios, turtingos poeto asmenybės.*³³ (Paryškinta mano – A. T.) Abejoti šių kūrinių savaiminiu vertingumu būtų šventvagystė, nes jie juk priklauso kanonui. Skaudi realybė!, bet net ir kanonizuotųjų autorių gretoms priklausantys kūrėjai parašo „silpnėsių“ kūrinių. Tokio eilėraščio interpretacija pradedama apgailestavimu: *Galimas dalykas, kad šis eilėraštis nepriklauso geriausiems Juditos Vaičiūnaitės kūrybos puslapiams.*³⁴ (Paryškinta mano – A. T.) Toliau seka ortodoksinis išvardijimas, **kokių** iškilau autoriaus meninio mąstymo savybių tame tekste pasigendama (*čia nėra to stebuklingo jos gebėjimo...; nėra gal ir tokio gyvo...; etc.*³⁵). Kai negatyvusis eilėraščio apibūdinimas (ilgōs pastraipos pabaigoje) pasiekia apogėjų (*žodžiu, gal ir nėra visų, labiausiai į akis krintančių jos poezijos ypatybių, dėl kurių ji tapo viena įtaigiausių ir įtakingiausių mūsų poezijos figūrų*³⁶ (paryškinta mano – A. T.)), tuomet ateina laikas išgirsti savotišką „pasiteisinimą“ dėl pasirinkto interpretacijos objekto: **Bet vis dėlto** eilėraštis „Antikvariatai“, kuris iš pirmo žvilgsnio gal ir nepatraukia dėmesio, man rodos, daug kuo būdingas poetės meniniam mąstymui.³⁷ (Paryškinta mano – A. T.) Taigi, nepaisant trūkumų, vis dėlto interpretacija yra galimà, nes, manytina, autorės meninio mąstymo modelis yra vertybė savaime. Panašiai kalba ir E. Bukelienė, pamokydama autorę (V. Jasukaitę) išlaikyti savojo talento vertą stilistiką: *Moteriškas autorės plepumas, apsėmęs visą romaną, yra tiesiog nedovanotinas tokio lygio talentui*³⁸.

Šioje Zaborskaitės interpretacijos įžangoje stebime įdomų efektą: autoriaus figūra teksto atžvilgiu yra tokia svarbi, kad eilėraščio „gerumas“ netenka jam opozicinio elemento („blogumo“ ar „silpnumo“); šis „gerumas“ nebent gali būti laipsniuojamas, nes yra aprioriškai determinuotas to, kad tekstas priklauso Autoriui, kuriančiam aukštąją literatūrą. Vadinasi, jei jau poeto kūryba priklauso kanonui, tai visi jo eilėraščiai (ryškiau ar blyškiau) yra pažymėti tuo antspaudu. Iš to seka: *mintis, kad subjektai gali ne tik „gimdyti“ tekstus, bet ir būti tekstų pasekmės, kategoriškai atmetama [...]. Čia autorius, vadinamas klasiku,*

³² Bukelienė, E. Kas rašo romanus? *Metai*, 2004, Nr. 11, p. 144.

³³ Zaborskaitė, V. *Eilėraščio menas*. Vilnius, Tyto alba, 2002, p. 165.

³⁴ Ten pat, p. 239.

³⁵ Ten pat, p. 239 – 240.

³⁶ Ten pat, p. 240.

³⁷ Ten pat.

³⁸ Bukelienė, E. Išbandymas Dievu. *Metai*, 2004, Nr. 3, p. 149.

išreiškia save ir savo vaizduotę, sukurdamas kūrinį, kuris atitinka egzistuojantį tautinės literatūros (aukštosios literatūros tradicijos) kanoną.³⁹ O kritiniame tekste vartojami tokie epitetai, kaip *unikalus, iškilus* [kūrinys], deja, nieko nepasako apie patį tekstą, tačiau atlieka kitą funkciją: imperatyvaus kanono (s)teigimo, todėl klasikinės kritikos atstovų yra itin mėgstami. Pavyzdžiui: „*Tirpstantys ledynai*“ – *unikali poezijos knyga*⁴⁰; *išleistas unikalus kūrinys, unikalus daugeliu požiūrių*⁴¹; *išryškėja istorijos traktuotės unikalumas*⁴²; *unikaliai tiksliai apibrėžta situacija*⁴³ – tęsti būtų galima ilgai.

Būti įrašytam į kanoną – reiškia paklusti tradicijos tęstinumo bei apriorinių schemų imperatyvui; inovacijos leistinos tik neperžengiant nustatytų ribų. Tad kartais autoriai pabarami dėl bandymo „nukrypti“ nuo, pavyzdžiui, žanro suponuojamų stilistinių rašymo apibrėžčių; pvz.: *Patetika ir atvertis iki galo, nebepaliekant nieko uždengto, kad ir perregimu šydu, viską supaprastina vos ne iki vaikiškų žaidimo taisyklių. Tai tiesiog nebedera prie solidaus romano*⁴⁴. (Paryškinta – A. T.)

Reziumuodami galime pasakyti, kad, vengdama autorefleksijos, klasikinė kritika neabejoja savąja geba ir galia identifikuoti *amžinuos* kūrinius.

2.2. Kūrinys kaip autoriaus (patirties) išraiška

Tradiciniame literatūros moksle autoriaus siela tampa neišsenkančia versme, kuri trykšta vis naujais kūriniais. Kūrinys, kaip jau minėjome, redukuojamas į autoriaus patirties išraišką: *[eilėraščio] paveikslą suvokiame ne kaip objektyvų pasakojimą, o kaip žmogaus vidinio gyvenimo išraišką. Vaizdas čia tampa tarsi vartais, pro kuriuos įeiname į poeto minčių, emocijų ir vaizduotės pasaulį.*⁴⁵ Tos giluminės patirties išskleisti traktuojama kaip kūrybinės sėkmės pamatinė sąlyga: *Dar kartą įsitikiname, kad didžiausią sėkmę kūrėjas patiria tada, kai iki kraštutinumo įtempia savo sielos ir proto galias ir visu pločiu išskleidžia asmenybės turinį.*⁴⁶ (Paryškinta mano – A. T.) Kitaip tariant – akivaizdžiai siūloma teksto ir autoriaus patirties tapatybė: *patirtis brėžia taką, kuriuo eina eilėraštinis*⁴⁷.

³⁹ Tereškinas, A. Ortodoksijos malonumai: kanonados, tabu, režimai, užribiai. *Respectus philologicus*, 2001, Nr. 4-5, p. 39.

⁴⁰ Dajotytė, V. Laiko ašis eilėraščiuose. *Metai*, 2004, Nr. 5-6, p. 167

⁴¹ Bukelienė, E. Išbandymas Dievu. *Metai*, 2004, Nr. 3, p. 146.

⁴² Dajotytė, V. Judita Vaičiūnaitė – šviesa iš paveikslo. *Metai*, 2001, Nr. 5-6, p. 96.

⁴³ Ten pat, p. 101.

⁴⁴ Bukelienė, E. Išbandymas Dievu. *Metai*, 2004, Nr. 3, p. 149.

⁴⁵ Zaborskaitė, V. *Eilėraščio menas*, Vilnius, Tyto alba, 2002, p. 165.

⁴⁶ Bukelienė, E. Gyvenimo apstybė. *Metai*, 2001, Nr. 8-9, p. 170.

⁴⁷ Dajotytė, V. Laiko ašis eilėraščiuose. *Metai*, 2004, Nr. 5-6, p. 167.

Neretai patirtis rekonstruojama autoriaus biografinius faktus lyginant su vieno ar kito personažo likiminėmis peripetijomis; tokiu būdu literatūros tekste (at)skleidžiama personažo būseną **analogijos principu** susiejama su numanoma autoriaus jausena. Pavyzdžiui, recenzuodama J. Avyžiaus romaną *Viskas praeina*, Elena Bukelienė teigia: *Kalnaičio vidinė nuostata naujos tikrovės akivaizdoje daugeliu atvejų sutampa su rašytojo akylu žvilgsniu, bet primena ir jo paties sutrikimą, išgyventas nuoskaudas*.⁴⁸ Tiek personažo vidinės nuostatos, tiek ir jo sutrikimas bei nuoskauda čia turi aiškų šaltinį – autentišką autoriaus *patirtį*, kurią jis *atsinešė iš netolimos praeities*⁴⁹ ir išreiškė literatūros tekstu. O kritikas neva neabejotinai turi „prerogatyvą“ neklysdamas išvelgti (rekonstruoti) tiek autoriaus būsenas / jausenas, tiek ir jo nuostatas / sampratas; pvz.: *Rašytojai pasisekė rasti, tiksliau sakant, sukurti charakterį, atitinkantį pagrindines jos pačios gyvenimo sampratas*⁵⁰.

Be to, kritikas žino, kurie personažai autoriui-kūrėjui yra mieliausi: *Labiausiai autorė solidarizuojasi su vaikais, moterimis, senukais ar žemiausią būties pakopą pasiekusiais*⁵¹. O kai kuriais atvejais personažas tampa rašytojo alter ego, kurio lūpomis išsakomi rašytojo kūrybą grindžiantys idealai (pvz.: [...] *mąsto senoji Getautienė, išsakydama visai rašytojos kūrybai bendrą humanistinį idealą*⁵²). Didelę svarbą tokiu atveju turi ir tiesioginis poeto emocinis santykis su skaitytoju; pavyzdžiui: *Reikia, kad poezija eitų iš širdies į širdį, kad jaudintų, įkvėptų*.⁵³ Metaforizuojant vėlgi kreipiama link suvokimo, kad kūryba yra (autentiškos) autoriaus patirties išraiška; šis suvokimas išskleidžiamas tolesnėje to paties Daujotytės straipsnio dalyje: *Baugi patirtis, tiek metų slėpta ir slopinta, nė kraštelium neišsileista į poeziją, kilo ir kilo, reikalavo išreiškimo*.⁵⁴ (Paryškinta mano – A. T.)

Taigi per kūrinius be abejonės galime atskleisti autoriaus asmenybę, kad ir tokiomis bendrybėmis, nieko nepasakančiomis „įžvalgomis“: *tai, kas mums palikta, rodo rašytojo išmintį ir giliausią jo gyvenimo rūpestį – kokia bus Lietuva*.⁵⁵ (Paryškinta mano – A. T.) Tokio pobūdžio žvilgsnis nukreiptas į signifikatą – gyvenimą, būtį, – kuriam išoriškas pavidalas (t.y. kūrinys kaip aplink branduolį autoriaus valia prasmingai išdėstyta, jo pritraukiamų signifikantų organizacija, struktūra) yra kelias, nuoroda: *Į mus plūsta paties gyvenimo apstybė, įvairovė, stebima ir struktūruojama išmintingo autoriaus žvilgsnio*.⁵⁶ Ir

⁴⁸ Bukelienė, E. Dar kartą apie pradžią. *Metai*, 2004, Nr. 7, p. 142.

⁴⁹ Ten pat, p. 141

⁵⁰ Daujotytė, V. Rašytojos dokumentai. *Metai*, 1999, Nr. 6, p. 90.

⁵¹ Sprindytė, J. Perlai pakuliniam maišely. *Metai*, 2002, Nr. 12, p. 137.

⁵² Daujotytė, V. Rašytojos dokumentai. *Metai*, 1999, Nr. 6, p. 92.

⁵³ Daujotytė, V. Janinos Degutytės poetinių laikysenų atodangos. *Metai*, 2004, Nr. 10, p. 89.

⁵⁴ Ten pat, p. 91.

⁵⁵ Bukelienė, E. Dar kartą apie pradžią. *Metai*, 2004, Nr. 7, p. 143.

⁵⁶ Bukelienė, E. Gyvenimo apstybė. *Metai*, 2001. Nr. 8-9, p. 170.

dar: *panašiai atsiveria pasaulio paslaptys, kai skaitome žodžius, į kuriuos kažkada talentinga ir jautri ranka perkėlė išėjusių žmonių gyvenimus*⁵⁷.

Itin pozityviai vertinama, kai autorius-pasakotojas teigia gyvenimo, buvimo prasmingumą; tai reiškia, kad autorius kaip individas yra **harmoninga asmenybė**, savosios kūrybos aktu steigianti aukščiausios prabos vertybių sklaidą (pavyzdžiui: *Matyt, tai nulemta pamatinių pačios kūrėjo asmenybės nuostatų, jo šviesios pasaulėjautos*.⁵⁸ (Paryškinta mano – A. T.), lemianti kūrinio vertybinės sistemos „įcentrinimą“ (pvz.: *Autorės asmenybė veikia kaip integruojanti galia*. (paryškinta mano – A. T.)).⁵⁹

Iškyla čia ir **autentikos** sąvoka, kadangi autoriaus gyvenimo meninė „išdava“ yra tekstas, traktuojamas kaip meniškai įforminta nuoroda į signifikatą: *Autentiškai liudijama apie gilius išgyvenimus Vilniaus žemutinėj pily*⁶⁰. Tikrovė (autentiški išgyvenimai, pajautos) pasiekama per tekstą kaip ženklą (*eilėraštis jau pats yra kaip ženklas, ženklinantis*⁶¹), jame ji užfiksuojama ir gali būti sučiuopta kaip tokia (t.y. nepakitusi) skaitymo aktu; pvz.: *Anų laikų žmonių sielos pajautos, išgyvenimus ir kančias, skurdą bene taikliausiai sugavo dvi naujos Romualo Granausko knygos [...]. paprastos knygos, atveriančios didelę dvasinę tiesą ir pajautas*⁶².

Įteisinama netgi profetiška autoriaus kaip istorinės figūros funkcija: *Avyžius puikiai matė ydingus pradžios reiškinius [...] ir aiškiaregiškai spėjo, į ką jie gali virsti*⁶³. O negalėjimas **autentiškai** liudyti savųjų patirčių (kylantis dėl autoriaus gyvenamos realybės ir jo lūkesčių, troškimų – išreiškiamų per kūrybą – netitikimo) tokiu atveju savaime reiškia rašymo vientisumo, prasmės vientisumo išnykimą; kitaip tariant – pseudo-psichologinėmis formuluotėmis teigiama, jog teksto prasminio tolydumo, vientisumo „išsibarstymas“ yra autoriaus dvasinės būsenos komplikacijų tiesioginis padarinys; pavyzdžiui: *[deja], gal kaip tik dėl to, ką vėliau, jau pats būdamas Seime, patyrė, rašytojas nebegalėjo grįžti ir vienareikšmiškai užbaigti savo romano*⁶⁴.

Intymesnio žanro tekstai apskritai yra kone išvaduojami nuo literatūrinę vertę nustatančių kriterijų ir skaitomi „tiesiogiai“, literatūriškumą paverčiant arbitralia kategorija; pvz.: *[...] laiškai, dienoraščiai, esė apie tėviškes – egzistencinės autentikos tekstai, kuriuose žodžio meno kokybės kriterijai nebėra tokie svarbūs*⁶⁵. (Paryškinta mano – A. T.) Toks

⁵⁷ Ignatavičius, E. Gedulas ar viltis? *Metai*, 1999, Nr. 6, p. 3.

⁵⁸ Bukelienė, E. Gyvenimo apstybė. *Metai*, 2001, Nr. 8-9, p. 171.

⁵⁹ Daujotytė, V. Rašytojos dokumentai. *Metai*, 1999, Nr. 6, p. 95.

⁶⁰ Daujotytė, V. Judita Vaičiūnaitė – šviesa iš paveikslo. *Metai*, 2001, Nr. 5-6, p. 102.

⁶¹ Daujotytė, V. Įvardijanti, tradicijos palaikoma. *Metai*, 2000, Nr. 2, p. 143.

⁶² Balbierius, A. Pokaris be karo. *Metai*, 2001, Nr. 5-6, p. 4.

⁶³ Bukelienė, E. Dar kartą apie pradžių. *Metai*, 2004, Nr. 7, p. 143.

⁶⁴ Ten pat, 143.

⁶⁵ Sprindytė, J. Ieškau artimos sau literatūros. 2000-ųjų knygos. *Metai*, 2001, Nr. 4, p. 91.

teksto „įpynimas“ į *filiacijos*⁶⁶ procesą aksioma paverčia nuostata, jog tekstas yra sąlygotas tikrovės, neišvengiamai eina kaip tiesioginė jos pasekmė; pavyzdžiui: *vieną kartą vis tiek ateina laikas, kai rašytojui reikia nuodugnai išsikalbėti ir pasakyti, ką jis permąstė ir suprato apie jam rūpimus substancialius gyvenimo dalykus*⁶⁷.

Taigi galime išskirti dar vieną aktyviai veikiančią tradicinio literatūros mokslo ir kritikos ideologemą: analizuojant tekstus, siekiama **pro juos** (kaip žymiklius) prasiskverbti iki žymimojo⁶⁸; čia rekonstruojamas gyvenimo virsmas kūryba remiantis tapatumo (analogijos) principu; pavyzdžiui, apie personažo poziciją sakoma, kad *tai realiai egzistavusi nuostata, kurią, deja, paneigė pats gyvenimas*⁶⁹.

Svarbu akcentuoti, jog ši ideologema turi platų veikimo lauką, t.y. ji „išsišakoja“ bei prasitęsia gimdydama įvairias mitemas. Kaip viena iš pastarųjų akcentuotina valstietiška, žemdirbiška lietuvių prigimtis⁷⁰, klasikinės literatūrologijos atskleidžiama kaip nekintanti tautos savastis. Pavyzdžiui: *[autoriui] pavyksta atverti savo herojės sielą, ne tik sudėtingą, bet ir specifiskai žemdirbišką paprastos lietuvių kaimietės [...] dvasinį gyvenimą*⁷¹. (Paryškinta mano – A. T.) Tad kanonizuotų autorių atskleistas lietuviškumo modelis laikomas substancialiu (ir automatiškai homogenizuojamas). O neva autentiška egzistencinė autoriaus patirtis traktuojama kaip visos tautos patirčių (kurias lėmė istoriniai kataklizmai) kvintesencija; pavyzdžiui: *šešiasdešimtmečių karta gal jau paskutinė, galinti autentiškai liudyti antrosios dvidešimtojo amžiaus pusės lietuvių kaip žemdirbių tautos tragediją*⁷².

Tokiu būdu išsidiferencijuoja neva lietuviškumo esmę reprezentuojančios konstantos, mūsų aptariamam atveju – *kaimo, žemdirbių kultūros, klasikinės tautosakos dominantės, tokios svarbios lietuvių poezijai*⁷³. Vykdoma diskursyvinių pozicijų unifikacija, paremta tikrumo nekvestionuojamumu; pavyzdžiui: *pasakojimas pirmuoju asmeniu, išsaugant žemaitiškos kalbės senos statumą ir pritrėnkiančias detales, leidžia perteikti tikrąjį lietuvių požiūrį į tuos laikus*⁷⁴. (Paryškinta mano – A. T.) Taigi substanciali tautinė sąmonė kaip ikitekstinis signifikatas (kartu ir jos signifikantinis atitikmuo – tautos sąmonės tekstinės variacijos)

⁶⁶ Барт, Р. От произведения к тексту. *Избранные работы*. Р. 417, р. 419.

⁶⁷ Bukelienė, E. Nenutolus nuo žemės. *Metai*, 2002, Nr. 12, p. 101.

⁶⁸ Asociatyviai galima įterpti pastebėjimą, kad panašiai kalba Ortega Y Gasset'as, aiškindamas savąją meno dehumanizacijos koncepciją: žiūrėjimas į stiklą, jo atspindžius, o ne *pro* stiklą į objektus (referentus), ne emocinis dalyvavimas.

⁶⁹ Bukelienė, E. Dar kartą apie pradžių. *Metai*, 2004, Nr. 7, p. 143.

⁷⁰ Šioje vietoje prisimintinas plačiai išgarsėjęs atvejis, kai mokykliniame vadovėlyje rašytojo kaimiškai kilmei suteikta vertybinės substancijos kategorija...

⁷¹ Bukelienė, E. Nenutolus nuo žemės. *Metai*, 2002, Nr. 12, p. 102.

⁷² Ten pat, 101.

⁷³ Dajotyūtė, V. Judita Vaičiūnaitė – šviesa iš paveikslo. *Metai*, 2001, Nr. 5-6, p. 95.

⁷⁴ Sprindytė, J. Lauro šaka virš baltiškųjų archetipų. *Metai*, 1999, Nr. 6, p. 100.

laikomos prasmingo rašymo koreliatu: *Be to, tai prasmingas ir patriotiškas, tiesiog gražus rašymas.*⁷⁵ (Paryškinta mano – A. T.)

Tačiau mums svarbiausias atrodo tolesnis žingsnis, t.y. kai ši tariama substancialumo emanacija paverčiama norma ir įgauna stiprų vertybinį krūvį; tuomet generuojasi dar viena mitema – *savo-svetimo* distinkcija, pastarajam dėmeniui priskiriant „kalnę“ dėl tyros lietuviškos sąmonės ar / ir savimonės deformacijų⁷⁶.

Taigi autoriaus asmenybė traktuojama kaip centras, organizuojantis reikšmes bei prasmes pagal universalius vertybinius prioritetus ir tokiu būdu *apribojantis piktybinį ir pavojingą reikšmių dauginimąsi pasaulyje*⁷⁷. Literatūrinio teksto organizaciją koordinuojanti autoriaus-individo instancija produkuoja mitą (pvz.: *Turime intuityviai patikėti autoriaus valia ir galia, pasiduoti jo pasaulio sugestijai be išlygų (kaip nekvestionuojame mito).*⁷⁸), kuris įeina į apyvartą ir toliau funkcionuoja (tikrovės-kūrybos analogiją steigiančios ideologemos dėka) jau kaip **tikrovės** dėmuo.

2. 3. Realybė ir fikcija

Tokiu būdu interpretuojant eilėraščių, sukonstruojama įdomi skirtis tarp realybės ir ne-realybės. Pavyzdžiui: *Kas tai – metafora, nusakanti fantastinį, į chrizantemas panašų ledo gėlių piešinį antikvariato lango stikle, nutviekstame geltona elektros šviesa? O gal pro apšalantį langą regime prie stiklo priglundusias tikras, gyvas gėles – geltonas chrizantemas?*⁷⁹ Citatoje keliamas klausimas, kuriuo siekiama diferencijuoti realybės ir fikcijos plotmes; manytume, tai atitinka santykį tarp autoriaus gyvenamosios aplinkos kaip objektyvios realybės vaizdų bei jo autentiškos patirties vaizdinių (subjektyvios realybės, išreiškiamos tekstu kaip kūrybiška objektyvybės transformacija). Ši skirtis neegzistuoja, jei prieš tai nebūtų įvesta išskirtinė autoriaus instancija, – kaip pirmapradiška, duodanti pradžių tekstui, t.y. ekstratekstinei. (Plg.: *Автор вынашивает книгу, то есть предсуществует ей.*⁸⁰)

⁷⁵ Sprindytė, J. Lauro šaka virš baltiškųjų archetipų. *Metai*, 1999. Nr. 6, p. 100.

⁷⁶ Apie tai, kaip *svetimumo* kvintesencija – postmodernistinės perversijos – destruktiviai veikia lietuvišką sąmonę, kuri pagal tradiciją visuomet (kad ir, pavyzdžiui, per lietuvių autentišką ryšį su gamta, žeme) orientavosi į bendražmogiškąsias (humanistines) vertybes, kalbama kitoje darbo dalyje.

⁷⁷ Foucault, M. Kas yra autorius? *Metai*, 1992. Nr. 9-10, p. 139.

⁷⁸ Sprindytė, J. Kultūros augalai. 2002-ųjų knygos. *Metai*, 2003. Nr. 4, p. 93.

⁷⁹ Zaborskaitė, V. *Eilėraščių menas*, p. 242.

⁸⁰ Барт, Р. Смерть автора. *Избранные работы*, с. 387.

Vis dėlto lieka neaišku, kas slypi už tokių teiginių: *Nėries paveikslas, nors monumentalus ir apibendrinantis, yra gana tikroviškas*.⁸¹ Taip pat: *čia net ir fantastinis pasakojimas supintas iš detalių, elementų, paimtų iš realaus pasaulio, kuriam būdinga spalvų, pavidalų įvairybė ir individualumas*.⁸² Ir dar: [...] *pateikiama situacija, tegul ir lakoniškai, bet tikroviškai apibrėžiama (gamta, visuomeninis gyvenimas ir pan.), kurioje skleidžiasi lyrinio „aš“ išgyvenimai*.⁸³ (Paryškinta – A. T.)

Ši literatūros subjektyvumo ir pasaulio objektyvumo perskyra – romantizmo laikų reliktas. Ją paneigė šiuolaikinė bet kokios patirties diskursyvumo samprata. Bet, kaip matome, mūsų literatūrotyros diskurse ji vis dar funkcionuoja kaip viena iš ideologemų.

Jeigu vadinamasis *tikroviškumas* ir *realus pasaulis* yra (re)konstrukcija to, kas neva suteikia impulsų (ar tiesiog tampa šaltiniu) analizuojamo teksto autoriaus subjektyvioms patirtims, tai išeina, kad vieninas patikimiausių būdų suprasti eilėraščių yra atsekti prielaidas, suponavusias analizuojamo eilėraščio parašymo situaciją. O galimybė atsekti tas prielaidas slypi betarpiškame santykiyje su autoriaus vidiniu pasauliu (nes juk, *žinoma, lyrika visados yra pirmiausia vidinio pasaulio išraiška*⁸⁴).

Pastarosioms mintims iliustruoti labai tinkama ir tokia V. Zaborskaitės „interpretacinė“ įžvalga: *eilėraščio vaizdinija kyla iš gyvos, tikroviškomis spalvomis ir proporcijomis pamatytos gamtos: tulpės ir dilgėlės, prie šaltinio susipynę berželiai, šilto vakaro tyla ir lakštingalos giesmė*⁸⁵ (Paryškinta mano – A. T.). Tokiu būdu mėginant aiškinti meninės kūrybos prielaidas (suliejant jas su eilėraščio parašymo situacija), per autoriaus patirties atskleidimą siekiama su juo susitapatinti.

Tačiau svarbu pažymėti, kad susitapatinama ne ti(e)k rekonstravus realybės detales, „įkvėpusias“ parašyti kūrinį, bet ir „išgyvenus“ tai, ką neva patyrė poetas, stebėdamas tą realybę ir joje gyvendamas. Šį siekį Eagleton‘as apibūdina ironiškai: tokie kritikai *nepasitiki pačia metodo idėja ir yra linkę kliautis numanymais ir spėjimais, nuojautomis ir ūmiais nušvitimais. Turime, matyt, dėkoti Apvaizdai, kad panašūs tyrimo būdai dar neprasiskverbė į mediciną ir kosminę inžineriją*⁸⁶.

Taigi tokia intuityvi kritika, besiremianti ne metodu, o vidine pagava, teikia pirmenybę tiesioginiam skaitymui; t.y. tam skaitymui, kuris nėra angažuotas jokiai metodologijai. Šitaip „natūralizavus“ skaitymo procesą, interpretacija yra organizuojama pagal keletą svarbiausių ideologemų: ji kone apsiriboja siekimu prasismelkti pro tekstą prie

⁸¹ Zaborskaitė, V. *Eilėraščio menas*, p. 158.

⁸² Ten pat, p. 159.

⁸³ Ten pat.

⁸⁴ Ten pat.

⁸⁵ Ten pat, p. 158.

⁸⁶ Eagleton, T. *Literatūros teorijos įvadas*, Vilnius, Baltos lankos, 2000, p. 205.

autoriaus, svarbiausia – prie jo vidinių patirčių, kartu užčiuopiant ir patį „tikrovės“ lygmenį, tarsi tikroviškumas egzistuoja kaip akivaizdi (vienodai suvokiama) ir visiems bendra duotybė:

*[...] viskas teturi tiek reikšmės, kiek išreiškia poeto vidų, kupiną titaniškų jausmo polėkių, veržlios, ieškančios minties, nerimo ir nusivylimų. Pasaulis nedomina pats savaime, o tik kaip medžiaga poetinei vizijai. Pavienius jo elementus poetas laisvai komponuoja [...], pakeičia jų realias proporcijas, atskleidžia juos pro savo suaudrintų jausmų prizmę, per kurią lūždami jie netenka materialumo, gyvenimiško detalių konkretumo.*⁸⁷

Ši tikrovės bei fikcijos skirtis ir toliau Zaborskaitės tekstuose labai ryškiai funkcionuoja. Realybė yra tai, kas autoriaus neva realiai patirta ir toliau tarnauja kaip kūrinio medžiaga, o kūrybinę šių realių vaizdų transformaciją V. Zaborskaitė vadina *subjektyvizavimu*. E. Bukelienė taip pat tariasi skirianti tai, kas yra objektyvi tikrovė, ir galinti išvelgti subjektyvumo „dozę“, atsiradusią perkeliant vaizdavimo objektą į fikcijos lauką: *jo vaizdavimo objektas regimas per subjektyvios sąmonės prizmę ir tai suteikia pasakojimui ypatingos šilumos ir intymumo*⁸⁸. Jeigu toks subjektyvizavimas yra laikomas kūrybos esme, tuomet kokią reikšmę turi anksčiau cituotasis bandymas konkrečiai sučiuopti realius daiktų kontūrus, juos atpažinti ir šitaip klampinti interpretaciją į primityviausią teksto referentiškumo liūną? Tikriausiai reikšmė tokia pati, kaip ir bandant, pavyzdžiui, analizuoti poeto kūrybą remiantis jo biografijos faktais: tai padeda susitapatinti su poetu, atpažinti jo būseną, rekonstruoti jauseną. Beje, skaitytojo susitapatinimas su autoriumi bei jo patirties identifikavimas kaip savosios laikomas kūrinio kokybės įrodymu; pavyzdžiui, pozityviame S. Parulskio romano įvertinime teigiama, kad: *romane esama egzistencijos slėpinio [...]. Garantuota visiška identifikacija ne tik su šiuo sakiniu, bet su visa kartos pasaulėjautos išklotine.*⁸⁹

Šioje vietoje galima asociatyviai įterpti Gadamerio hermeneutinę horizontų vienumo sampratą. Minėtasis siekis susitapatinti su autoriumi kaip tik yra šios sampratos priešingybė. Gadameriškasis horizontų vienumas reiškia visai ką kita nei distancijos tarp *paties* ir *kito* panaikinimas, skirtumo ištrynimasis ir visiškas susilieėjimas. Tai yra dialogas, kurio metu *pats* ir *kitas* susitinka aukštesniame lygmenyje, bet čia skirtumai tarp jų ne eliminuojami, o suesminami ir tampa pozityvia bei produktyvia kategorija, įgalinančia skirtingų patirčių susipynimą klausimo–atsakymo praktikų pagalba.

⁸⁷ Zaborskaitė, V. *Eilėraščių menas*, Vilnius, Tyto alba, 2002, p. 159.

⁸⁸ Bukelienė, E. Nenuotolis nuo žemės. *Metai*, 2002. Nr. 12, p. 108.

⁸⁹ Sprindytė, J. Kultūros augalai. 2002-ųjų knygos. *Metai*, 2003. Nr. 4, p. 96.

Tuo tarpu klasikinių kritikų tekstuose dialogas tarp *paties* (interpretuojančiojo) ir *kito* (teksto) yra apskritai neįmanomas, nes tekstas čia yra pasyvus bei funkcionalus – tarnauja kaip poeto intencijų (iš)raiškos priemonė:

[...] *tai juk paties poeto ilgesio išraiška, jo bodėjimosi žemiškos būties ribotumu, visu tuo, kas varžo, slegia, pančioja žmogaus dvasią. Tai jo didžiulis idealo ilgesys – ir tikėjimas, troškimas, kad šis ilgesys, svajonė jėga ir intensyvumu pakeistų pačią realybę. Tai noras paneigti varžančius tikrovės dėsnius, nepaisyti jų, palenkti juos savo troškimams.*⁹⁰

Citatoje išryškėjanti metafizinė tikrovės ir transcendencijos (kaip idealo, svajonės) skirtis atveria (V. Zaborskaitės žodžiais tariant) *bendražmogiškumo* klodą. Poeto jausmai, išgyvenimai, troškimai neva tiesiogiai perkelti į kūrinį ir taip pasiekia skaitytoją visiškai nepakitę; matyt, dėl to, kad yra susieti su amžinosiomis ir universaliosiomis vertybėmis (kurių funkcionavimas toliau bus išsamiai aptartas).

Vėl prisiminus Gadamer'į, galima teigti, jog tokia V. Zaborskaitės pozicija yra ne *kitybės patirtis* (kurios fundamentali sąlyga – dialogas), kaip čia siekiama įtikinti, o totalus tos kitybės pavergimas, sutapatinimas su *paties* reikšminių lūkesčių projekcijomis.

Aptartoji skirtis taip pat egzistuoja ir V. Daujotytės tekstuose, pvz.:

*Negalima teigti, kad poetas visai nereagavo į konkrečius įvykius – yra eilėraščių, su jais susijusių. Yra pakankamai ir faktų, kuriuos galima interpretuoti kaip atsakymus į minties programas [...]. Susikūrus nepriklausomai Lietuvai, tapo jos pasiuntiniu ir atstovu Rusijoje. Dalyvaudavo menininkų sambūriuose, bičiulių susitikimuose, buvo mylimas, vertinamas, atidus moterims ir jų dėmesio neapeitas. Bet tai yra vienas gyvenimas, o už jo veriasi kitas – slaptų ir gilių vidinių patirčių gaudesį girdinčio žmogaus gyvenimas.*⁹¹

Apibendrinti savo pastaruosius svarstymus galime prisimindami anksčiau darbe pateiktas A. Tereškino išskiriamas tris tradicinės literatūros teorijos ir kritikos aksiomas. Vadinasi, vienas iš pamatinių tradicinio literatūros mokslo ir kritikos tikslų – atkurti autoriaus patirtį, patį tekstą ir tai, kaip skaitytojas išgyvena / patiria šį tekstą.

Klasikinis kritikas siekia tapti tuo mediumu, kuris savo priklausymo kanonizuojančiai institucijai dėka turi teisę atskleisti ir perteikti eiliniam skaitytojui iškilus autoriaus patirtį,

⁹⁰ Zaborskaitė, V. *Eilėraščių menas*, Vilnius, Tyto alba, 2002, p. 164.

⁹¹ Daujotytė, V. Jurgis Baltrušaitis – metafizinis poetas. *Metai*, 1998. Nr. 4, p. 102.

nulėmusią jo vertybių sistemą (tiesiogiai perteikiamą per kūrybą), įpavidalinti tekstą kaip tos patirties „reprodukciją“, o kartu ir suprojektuoti idealaus skaitytojo adekvačią (idealią, atitinkančią kanoną) reakciją į kūrinį. Toks išskirtinis kritiko statusas R. Barthes'o apibrėžiamas kaip autoriaus figūros sureikšminimo (teksto subordinavimo autoriaus saviraiškos valiai) koreliatas (*царствование Автора исторически было и царствованием Критика*⁹²).

2. 4. Kūrinys ir transcendencija

Kūrinyje išreikšta autoriaus patirtis tradicinės literatūros kritikos tekstuose dažnai tampa antlaikinė, virš-istorinė; tokiu būdu konstituojamas autorius kaip transcendentali figūra, – juk amžinųjų vertybių siekis ir troškimas neva yra suprantamas (ne sąvokiniame lygmenyje) visiems ir kiekvienam:

*Negalime tiksliai, griežtai nurodyti, kokius idealus simbolizuoja dangus, kokius tikrovės, realybės bruožus išreiškia poeto „paniekintoji“ žemė, kokias konkrečias svajones, kokius polėkius simbolizuoja sakalų skrydis. [...] Trumpai suformuluoti perkeltinę eilėraščio prasmę čia neįmanoma, nes toji prasmė ir nėra kokia nors loginė išvada, o tam tikras išgyvenimas, jausmas, ūpas, kuris lengvai pajuntamas, bet į jokią apibrėžimą netelpa.*⁹³

Tradicinio literatūros mokslo bei kritikos diskursyvinėje struktūroje, pasak A. Tereškino, besiremiančioje *estetikos ir patirties sutapatinimu, kultūra bei literatūra apibūdinamos kaip transcendentiniai dariniai. [...] istorinis autorius, gyvas ar miręs, slaptai sutapatinamas su transcendentiniu autoriumi, neva nepavaldžiu laikui*⁹⁴. Transcendencija yra svarbiausia kiekvieno žmogaus gyvenimo kategorija (pvz.: *Žmogiškasis gyvenimas yra nepaprastas įvykis, paslaptingas audinys. Nepaprastumu, paslaptingumu ir pats paprasčiausias gyvenimas yra lyg nuoroda į kažką kita, ko gyvenimas neišsemia, neapima*⁹⁵), tad autoriaus pareiga laikoma tą transcendentalumą išdinti ir atverti. Pavyzdžiui: *Ne vieno tyrinėtojo pastebėta, kad tiesiogine prasme Baltrušaitis atrodo esąs tarsi už konkretaus istorinio-socialinio laiko ribų*⁹⁶.

⁹² Барт, Р. Смерть автора. *Избранные работы*, с. 389.

⁹³ Zaborskaitė, V. *Eilėraščių menas*, Vilnius, Tyto alba, 2002, p. 164.

⁹⁴ Tereškinas, A. Ortodoksijos malonumai: kanonados, tabu, režimai, užribiai. *Respectus philologicus*, 2001, Nr. 4-5, p. 39-40.

⁹⁵ Daujotytė, V. Jurgis Baltrušaitis – metafizinis poetas. *Metai*, 1998. Nr. 4, p. 109.

⁹⁶ Ten pat, p. 102.

Tokiu būdu autoriaus veikla neva gimsta iš pačių žmogiškosios būties gelmių, ji yra amžinųjų klausimų, universaliųjų vertybių, bendražmogiškųjų pajautų (etc.) verbalinė emanacija; pavyzdžiui, V. Daujotytės manymu, *[kūrėjo] individualumas reiškiasi ne konkrečiu įvairumu, o išgrynintu, nuo atsitiktinių apnašų apvalytu bendrumu, sutelktu ne į tai, kas yra visų, o į tai, kas yra virš visų arba anapus visų.*⁹⁷ Skverbimasis į šią anapusybę tampa tikslu, o literatūra – to skverbimosi liudijimu, dokumentu, perduodančiu išskirtinės asmenybės išskirtinę patirtį paprastiems mirtingiesiems: *giliausias vidujiškumas, pati būties gelmė išeina į paviršių*⁹⁸.

Tad aukštosios literatūros tekstas (o tik tokie ir yra verti dėmesio), be jau aptartos funkcijos (išreikšti autoriaus vidinį pasaulį), įgauna ir dar vieną funkciją – atverti transcendentinių kategorijų veikmės erdvę. Pvz.: *Taip užgema nuojauta, kad yra kažkas, kas nenyksta, kažkas, kas jau nuo amžių buvo. Eina istorija, keičiasi formacijos, kinta žmonių buitis ir santykiai, bet išlieka pastovusis žmogaus esmės branduolys, nepavaldus laikui. Įvairios tos branduolio atošvaistės spindi ir keičiasi Vaičiūnaitės lyrikoje.*⁹⁹ Ir dar: *Meno plotmėje išvystas nakties miestas apima ir meilės motyvą, nušviesdamas jį savo grožiu, įtraukdamas į amžinųjų, negęstančiųjų vertybių sritį.*¹⁰⁰ (Paryškinta mano – A. T.)

Šių negęstančiųjų vertybių atskleidimas yra esminis aukštosios literatūros kūrinio bruožas, – judesys, privalomas atlikti; pavyzdžiui: *būtinasis poetinis (arba transcendentinis) judesys – iš laiko ir laikų patiriamosios sumaišties įstengti pereiti į amžinąjį laiką.*¹⁰¹ Galima kelti klausimą, kaip autoriui tai pavyksta. Iš tiesų – *kaip jo kūryboje susiformuoja universalusis lygmuo? Iš atsargių, absoliučia estetinė nuovoka parenkamų žodžių ir jų sudėstymo ritmo, iš neegocentriško, viršasmėninio žvelgimo į istoriją [...], į laiko gilumą.*¹⁰² (Paryškinta mano – A. T.) Taigi ar netampa literatūros tekstas savotiška transcendencijos atverties „metodologija“ ir / ar paliudijimu?

Etikos ir estetikos jungtis klasikinėje literatūros tekstų analizėje įgauna keistoką pobūdį: *didžiųjų moralinių vertybių egzistavimas kūrinyje legitimuoja ir pastarojo egzistavimą, t.y. lemia jo įrašymą į kanoną.* Akivaizdžiai angažuotos humanistiniams idealams pozicijos nebuvimas automatiškai verčia kvestionuoti literatūros teksto vertę; pavyzdžiui: *Nepavyko suvokti, ar turi kokią gilesnę idėją formalus meistriškumas – įspūdingai aprašytas karas muzikos instrumentais – trečiajame iš naujų apsakymų „Žiemos*

⁹⁷ Daujotytė, V. Baltrušaitis – metafizinis poetas. *Metai*, 1998. Nr. 4, p. 104.

⁹⁸ Daujotytė, V. Judita Vaičiūnaitė – šviesa iš paveikslo. *Metai*, 2001. Nr. 5-6, p. 97.

⁹⁹ Zaborskaitė, V. *Eilėraščių menas*, Vilnius, Tyto alba, 2002, p. 241.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 243.

¹⁰¹ Daujotytė, V. Laiko ašis eilėraščiuose, *Metai*, 2004. Nr. 5-6, p. 170.

¹⁰² Sprindytė, J. Lauro šaka virš baltiškųjų archetipų. *Metai*, 1999. Nr. 6, p. 98.

kampanija“¹⁰³. Taigi minėtasis *formalus meistriškumas* (nenurodantis į savęs vertą signifikatą kaip minties gilumą aprobuojantį prasmės šaltinį) lyg „iškrenta“ iš tekstų, įgalinančių autoriaus kanonizavimą, visumos ir yra diskretiškai „apeinamas“ (nes *labiausiai pavykusios yra tarsi paprastos T. S. Kondroto istorijos, subtiliai apaugintos „metaforų perlamutru“*¹⁰⁴).

Taigi amžinosios vertybės – transcendentalus užtekstinis signifikatas – yra branduolys, suteikiantis kūriniai bendražmogišką tų vertybių siekinį paliudijančio „dokumento“ statusą (o autoriui – **pasakojimo teisę bei galią**); pvz.: *Nuo pat romano pradžios aišku – herojus egzistencinį mūšį yra pralaimėjęs. Kai talentingo pasakojimo fragmentai neturi vienijančio branduolio nei fabulinės sekos, nei herojaus raidos perspektyvos, įveikus knygos trečdalį prarandi interesą skaityti.*¹⁰⁵ (Paryškinta mano – A. T.). Nejučiomis norisi paklausti: kas tai – *bildungsroman* begalinio varijavimo imperatyvas?

Kaip matome iš pateiktų citatų, autorius įspraudžiamas į moralumo rėmus; nes neišvengiamai *rašytojas, įsirašantis ir įrašytas į literatūros istoriją, prisiima ir tam tikrą atsakomybę*¹⁰⁶, t.y. atsakomybę tęsti lietuvių kanoninei literatūrai būdingą aiškią ir skaidrią, vienakryptę orientaciją į tradicines vertybes – jų išpažinimą bei skleidimą.

Tokiu būdu amžinųjų vertybių plotmės at(si)vėrimas (to atsivėrimo intensyvumas) tekste tradicinės literatūros kritikos požiūriu funkcionuoja kaip to teksto kokybinio (i)vertinimo kriterijus. Pavyzdžiui, mums teigiama, kad reikėtų *matyti Janiną Degutytę kaip reikšmingą tautiškumo, didžiųjų moralinių vertybių reiškėją, artimo kontakto, dialogo būdu veikusią visuomenę, kėlusią jos dvasią*¹⁰⁷. (Paryškinta mano – A. T.) Tikriausiai kritinis tekstas nekeltų tokios „alergijos“, jeigu imtūsi analizuoti konkrečių Degutytės kūryboje galimų sučiuopti vertybinių sistemų funkcionavimą, skirtingų diskursyvinių praktikų sąveikos daromą įtaką (poetiniam kalbėjimui), *taikomosios mitokūros*¹⁰⁸ mechanizmus; tačiau straipsnyje *Janinos Degutytės poetinių laikysenų atodangos* yra tik užsimenama apie J. Derrida siūlomos dekonstrukcijos galimybes ir jų tinkamumą Degutytės tekstų analizei. O toliau plėtojamas kritinis tekstas kuo ramiausiai sugrįžta į patetišką *didelės kūrybinės galios*¹⁰⁹, *laisvos asmenybės pasirinkimo*¹¹⁰, *nesitaikstymo su kompromisais*¹¹¹ šlovinimo retoriką.

¹⁰³ Sprindytė, J. Auksinė gija. *Metai*, 2004, Nr. 5-6, p. 174.

¹⁰⁴ Ten pat.

¹⁰⁵ Sprindytė, J. Ieškau artimos sau literatūros. 2000-ųjų knygos. *Metai*, 2001, Nr. 4, p. 92.

¹⁰⁶ Bukelienė, E. Kas rašo romanus? *Metai*, 2004, Nr. 11, p. 143.

¹⁰⁷ Daujotytė, V. Janinos Degutytės poetinių laikysenų atodangos. *Metai*, 2004, Nr. 10, p. 91.

¹⁰⁸ Terminas iš: Katkevičius, A. *Taikomoji mitokūra - tai labai paprasta* (prieiga per internetą: <http://www.omni.lt/pg409b67acd25fc?omni=223eab238654f829be0df425798ec4ad> Žiūrėta 2006 04 22)

¹⁰⁹ Daujotytė, V. Janinos Degutytės poetinių laikysenų atodangos. *Metai*, 2004, Nr. 10, p. 89.

¹¹⁰ Ten pat, p. 88.

Transcendentalinis reikšmingumas gali būti įžvelgtas ir laikinume, vienkartiškume: sugavus bei įreikšminus prabėgančius gyvenimo akimirksnius, jie taip pat išspraudžiami į amžinųjų vertybių panteoną. Pvz.: *Poetinio žodžio įtaigumas privertė mus pajusti visa tai, kas gyvenime praeina, išnyksta, bet drauge jis ir nugalėjo tą nyksmą, meno kūrinyje įamžindamas lakių akimirku trapumą, priversdamas jas sustot ir neišnykti*.¹¹² Citata verčia daryti išvadą, jog meno kūrinys (taip pat kaip ir jo autorius) transcenduoja savo istoriškumą bei įveikia konkrečios būties trapumą tą būti universalizuodamas, o ne pateikdamas tam tikrą diskursyvinę strategiją, kurią jo kontekstas yra įteisinęs kaip universalumo modelį.

Transcendencijos ieškoma, siekiama parodyti, jog ji egzistuoja kanonizuotu literatūros objektu: *gyvenimo tamsai turi būti priešinama poezijos šviesa, idealai, vertybės, prasmės ieškojimai, siekiant padėti žmonėms, atsiliepti*¹¹³. Dar daugiau – bandoma nubrėžtas ribas žūtibūtinai išsaugoti ir neleisti, kad amžinųjų vertybių hierarchija išnyktų¹¹⁴. Pagal šią vertybinę vertikale netgi suformuluojama kūrybingos asmenybės esmė: *svarbiausia rašytojui – jo atvirumas, gebėjimas įžvelgti savo žmogiškumo pagrindus*¹¹⁵; ar galime iš šios formuluotės daryti prielaidą, kad estetinės raiškos meistriškumas tampa savotišku papildu, priedu, kuris įgalina įtaigų žmogiškumo pagrindų atskleidimą?

2. 5. Kritiko statusas

Kadangi kūrinys neva esąs autoriaus patirties išraiška, tad per literatūrinį tekstą galime it susisiekiančiais indais nukeliauti į autoriaus vidinį pasaulį, atskleisti vidinius mechanizmus, transformavusius objektyvią realybę į amžinąsias, universaliąsias tiesas nagrinėjančią ir kartu jas reprezentuojančią literatūros kūrinį. Dar daugiau – neva privalome tai padaryti ir tapti transcendentalumo galimybės saugotojais bei puoselėtojais.

Vadinasi, tradicinio literatūros kritikos modelio atstovo (kritikės/-o) darbo esmė ir svarbiausia funkcija – minėtąjį universalumą ar transcendentalumą (įpavidalinamą vertybėmis, kurios egzistuoja pačios savaime ir jokių būdu nėra kokių nors istorinių-politinių-socialinių diskursų sąveikos bei sampynos įsteigti konstruktai!) sučiuopti kūrinyje. Šis sučiuopimo veiksmas esmingas tuo, kad turi didelį atsakomybės krūvį: juk transcendentalumo fiksacija bei perkėlimas į skaitytojo (pa)sąmonę, suprojektavimas skaitytojo reakcijos kaip tokios, kuri pastebi ir akcentuoja šį transcendentalumo lygmenį kaip

¹¹¹ Daujotytė, V. Janinos Degutytės poetinių laikysenų atodangos. *Metai*, 2004, Nr. 10, p. 89.

¹¹² Zaborskaitė, V. *Eilėraščių menas*, Vilnius, Tyto alba, 2002, p. p. 245.

¹¹³ Daujotytė, V. Janinos Degutytės poetinių laikysenų atodangos. *Metai*, 2004, Nr. 10, p. 91.

¹¹⁴ Apie siekius išlaikyti *status quo* išsamiai kalbama kitoje darbo dalyje (Žr. *Totalitarinės pretenzijos*, p. 29)

¹¹⁵ Bukelienė, E. Dar kartą apie pradžia. *Metai*, 2004, Nr. 7, p. 142.

svarbiausią kūrinio atverties momentą, – visa tai susiję su (skaitančiojo) žmogaus dvasiniu **ugdymu** bei **tobulinimu** („teisingo“, į nekintančias vertybes orientuoto (per)skaitymo projektavimo pavyzdys: *Ne apie kaimą rašo Granauskas, o apie protėvių paveldą, išdidumą ir mirtį (konkretus istorinis turinys visada lengviau atpažįstamas negu absoliučioji simbolinė reikšmė.)*¹¹⁶ (Paryškinta mano – A. T.).

Nenuostabu, kad tokiu atveju tradiciniai literatūros teoretikai traktuojami kaip *ne tiek teorijų kūrėjai, kiek diskurso sergėtojai. Jų užduotis – apsaugoti šį diskursą, pagal reikalą jį plėtoti ir tobulinti, ginti nuo kitų diskurso formų, įvesdinti į jį naujus narius ir nuspręsti, ar pastariesiems pavyko jį įvaldyti.*¹¹⁷ (Paryškinta mano – A.T.) Taigi tradicinis literatūros mokslas ir kritika, angažavęsi transcendencijos patyrimams, lygiai kaip ir rašytojai, tampa etiškai įpareigoti ar / ir įsipareigoję; pavyzdžiui: *kritika yra ir sprendimo kompetencija (...), ir moralinės nuostatos, laikysena. Suderinti abi šias pozicijas yra sunku, bet pastanga kritikui privaloma.*¹¹⁸ Orientuojamasi į amžinųjų vertybių propagavimo bei ugdymo siekį, pasireiškiantį kaip kūrinio analizės / recenzijos / interpretacijos (žanras šiame kontekste neturi lemiamos reikšmės) koncentruotas nukreiptumas į anksčiau aptartų universalių kategorijų paieškas bei kūrinį gradaciją, remiantis transcendentalumo atverties „laipsniu“.¹¹⁹

Taigi paanalizavus tradicinio literatūrotyros modelio ideologemas, tampa akivaizdu, jog šis modelis niekuo nesiskiria nuo kitų ta prasme, kad turi savo ideologiją, kuri itin griežtai organizuoja visos šios diskursyvinės struktūros veiklą. Keista tikrai, kad, anot A. Tereškino, klasikinė literatūrotyra *neprisipažįsta įtraukianti savo analizuojamus subjektus į „ideologinį scenarijų“, kuriame istorinis subjektas sutapatinamas su transcendentiniu absoliučiu objektu.*¹²⁰ Tad tradicinio literatūros mokslo ir kritikos vykdomas literatūros tekstų recepcijos konstravimo procesas nepasirodo kaip toks – tam trukdo visa apimančios mistifikavimo procedūros, kurių „dėka“ kūrinio interpretacija tampa kovos už transcendencijos išsaugojimą lauku.

¹¹⁶ Sprindytė, J. Lauro šaka virš baltiškųjų archetipų. *Metai*, 1999. Nr. 6, p. 98.

¹¹⁷ Eagleton, T. *Literatūros teorijos įvadas*, Vilnius, Baltos lankos, 2000, p. 208.

¹¹⁸ Daujotytė, Viktorija. Išgirsti ir būti išgirstam. *Literatūra ir menas*, 1998, gegužės 13 d., p. 3.

¹¹⁹ Tikriausiai tokia laikysena prisideda prie to, ką Eagleton aprašo kaip dirbtinį literatūros mokslo objekto apsibrėžimą, apsimestinį atsiribojimą nuo „ne-literatūros“ (Žr. Eagleton, T. *Literatūros teorijos įvadas*, p. 208 – 209.)

¹²⁰ Tereškinas, A. Ortodoksijos malonumai: kanonados, tabu, režimai, užribiai. *Respectus philologicus*, 2001, Nr. 4-5, p. 39.

3. TOTALITARINĖS PRETENZIJOS, arba *NEPUČIA KETURI VĖJAI MŪSŲ LITERATŪROLOGIJOJE*¹²¹

Kaip jau minėjome anksčiau, R. Barthes'o teigimu, autoriaus figūros suvoktis yra tiesiogiai susijusi su kritiko statuso traktavimu. Nuvainikavus pirmąjį, pastarojo sostas taip pat susvyruoja. Tad šioje darbo dalyje svarbiausias keliamas klausimas – koks yra nūdienos kritiko statusas? O tiksliau tariant – kaip klasikiniai kritikai, ignoruojantys autoriaus mirties faktą, suvokia savo vaidmenį neišvengiamai kintančioje erdvėje? Šios dalies tyrimo objektu laikytini ne tik literatūros kritikos tekstai, bet ir įvairios publikuotos diskusijos, spausdintos polemikos, pavieniai klasikinių kritikų pasisakymai apie bendrą literatūros bei kultūros situaciją, adresuoti skaitančiajai visuomenei. Taigi dėmesys perkeliamas į interaktyvųjį diskursą, kuriame taip pat akivaizdžiai funkcionuoja ankstesnėje darbo dalyje aptartos ideologemos; tik čia jos įgauna naujų atspalvių, papildomą energijos bei emocijų krūvį.

Mūsų literatūrotyros baruose dominuojantis (tradicinis) mokslo ir kritikos diskursas vis dar nuosekliai gina literatūros meno autonomijos, išskirtinumo tarp kitų žmogaus veiklos rūšių mitą, tad yra labai nedidelė grėsmė, kad artimiausiu metu apsitrintų ribos tarp literatūrą ir kitas kultūros sritis nagrinėjančių mokslų, o literatūriškumą pakeistų tekstualumo sąvoka. Vis dėlto globalios tendencijos skatina traktuoti literatūrą kaip *tekstą*; be to, *žmonės praranda susidomėjimą pačiu menu, jis juos domina tik savo santykiu su teorijomis, kaip jas papildantis reiškiny*¹²². Taigi pamėginkime pažvelgti atidžiau, kokias diskursyvines strategijas klasikinis diskursas naudoja, stengdamasis užimti gynybines pozicijas bei priešintis po truputį besiskverbiantiems permainoms.

3. 1. Kritikai prieš kritikus

Vienas ryškiausiai išplieskusių konfliktų – 1996 metais vykusį Pasaulio lituanistų konferencija. Tiek atskiruose pranešimuose, tiek prie diskusijų stalo buvo įnirtingai ginčijamasi. Ir tik dėl vienintelio dalyko suformuluota vieninga nuomonė: literatūros kritika¹²³ šiomis dienomis patiria krizę, vakuomo situaciją. Priežastys įvardytos skirtingos; pavyzdžiui, V. Kelertienė dalijosi savo nuostaba – kodėl pas mus teorija ne tik *nevertinama*

¹²¹ Kelertienė, V. Lengvai pučia keturi vėjai lietuvių literatūrologijoje. *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*. Vilnius, Pasaulio lituanistų bendrija, 1997, p. 75.

¹²² Jurgutienė, A. Ar būtina literatūrai teorija? *Metai*, 2002. Nr. 1, p. 113.

¹²³ Nors turėta omenyje ne tik kritika, bet ir mokslas (mat daugiausiai diskutuota apie literatūros istoriją), griežčiau nediferencijuota.

dėl jos pačios¹²⁴ (kaip, anot mokslininkės, yra Vakaruose), bet *kažkodėl kartais net didžiujamasi, kad nereikia teorijų*¹²⁵. Taigi susikirto dvi pozicijos:

1) nuostata, jog griežtai, tačiau sąmoningai (t.y. kūrybingai¹²⁶) metodologizuotas žvilgsnis laikytinas produktyviu ir perspektyviu;

2) įsitikinimas, kad metodai yra siaurai ideologiški, jų tyrinėjimai – aspektiški arba apskritai savitiksliai, nesiekiantys atskleisti visumos, – visumos kaip universalios bendražmogiškos prasmės triumfo.

Bene aršiausiai nusiteikęs G. Viliūnas, turėdamas omenyje šią konceptualiai griežtesnio mąstymo vengiančią tradiciją, pasiskelbė prabilisantis *neutralesne ir mūsų mąstymo mokslinei manierai artimesne kalba*¹²⁷. Pranešime buvo mėginama suformuluoti kultūrologinė perspektyva, teigiant, jog *savo disciplinose vykstančius pasikeitimus per mažai siejame su globaliniais kultūros procesais, per mažai kalbame apie jas grindžiančius bendruosius epistemologinius principus*¹²⁸. Šie procesai – tai teorinėje mūsų darbo dalyje aptartas episteminis lūžis, – radikalus epistemologinių principų pasikeitimas, kai „tikrovė“ atsiskleidė kaip diskursyviai įforminta bei sukonstruota, joje esantis / veikiantis „aš“ – taip pat diskursyviųjų praktikų produktas, nesutampas su egzistencine patirtimi, patirtis suvokta kaip epistemiškai „įrėmintą“, o kalba – miglota, prieštaringa, ne darniai susiliejami su vadinamąja tikrove ar pastarąją atspindinti (perteikianti), o funkcionuojanti pagal savus dėsnius ir logiką.

Taigi užimta pozicija leido kvestionuoti įprastinių vartojamų sąvokų, pripažintų tiesų bei vertybių savaimingumą, savipakankumą. Taikinyje atsidūrė tradicinio literatūros mokslo bei kritikos siūloma lietuvių literatūros istorijos versija, čia įvardyta kaip *pasakojimas apie literatūrą*¹²⁹, panašus į pasakojimą apie dievų ir herojų darbus, taigi – mitas, kuris nebeįmanomas *šiandienine epistemologine dvasia gyvenantiems stebėtojams*¹³⁰. G. Viliūno teigimu, šis literatūros rašymo modelis yra *autoritetiškai primetamas tradicinio naratyvo*¹³¹. Klausiamo: ar iš tiesų?

¹²⁴ Kelertienė, V. Lengvai pučia keturi vėjai lietuvių literatūrologijoje. *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*. Vilnius, Pasaulio lituanistų bendrija, 1997, p. 73.

¹²⁵ Ten pat, p. 70.

¹²⁶ Deja, jau tampa sunku ši žodį vartoti neutraliai, t.y., išvengiant konotacinio lauko, suformuoto tradicinės kritikos balsų, kūrybingumą bei metodologiškumą pateikiančių kaip priešstatą, o jų jungtį laikančių utopija; ši mitema toliau darbe bus analizuojama išsamiau.

¹²⁷ Viliūnas, G. Episteminis posūkis ir lituanistika. *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*. Vilnius, Pasaulio lituanistų bendrija, 1997, p. 48.

¹²⁸ Ten pat.

¹²⁹ Viliūnas, Giedrius. Replika diskusijoje dėl literatūros istorijos. *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*. Vilnius, Pasaulio lituanistų bendrija, 1997, p. 198.

¹³⁰ Ten pat.

¹³¹ Ten pat, p. 200.

Panagrinėjus V. Daujotytės pranešimą, pasirodo akivaizdus siekis išsaugoti įprastas literatūros (ap)mąstymo struktūras. Literatūrologės nuomone, parašyti literatūros istoriją *įmanoma, kai nesiekiama visko iš karto, kai laikomasi jų rašymo tradicijos, tam tikrų kanonų*¹³². (Paryškinta mano – A. T.) Imperatyviai akcentuojamas tradicijos tęstinumas, bet nereflektuojamas faktas, kad V. Kubilius, rašydamas literatūros istoriją, irgi laikėsi tradicijų, tačiau jo *XX a. lietuvių literatūros* vertinimai labai kontroversiški; ar tai nebūtų signalas, kad tradicijas reikėtų reviduoti?

Parašius literatūros istoriją kaip mitą, būtų patenkintas stabilios tvarkos, tradicijos, pasitikėjimo ilgesys. V. Daujotytei, berods, sunku susitaikyti su mintimi, kad ne tik literatūros istorija yra galima, bet galimos ir istorijos. Taigi žanras apgaubiamas mitine dimensija (vienintelio ir vientiso diskursyvumo aureole), kuri dogmatiškai ginama.

Turimą literatūros istorijos kaip mito (t.y. to, kas nekvestionuojama) vaizdinį patvirtina ir kritikės mintis, kad *literatūros istorija neturi leisti į giliąsias, slaptąsias kūrybos gelmes. Ji turi išlikti ramaus, argumentuoto mąstymo erdvėje. [...] Tai struktūrinančio aprašymo žanras. Literatūros istorija negali būti itin problemiška*¹³³. (Paryškinta mano – A. T.) Jeigu minėtąsias *giliausias ir slaptąsias gelmes* suvoksime kaip istorijos **problemiškumą** bei naujas kanoninių tekstų perskaitymo galimybes, tada galima kelti klausimą: kodėl problemiškas bei argumentuotumas traktuojami opoziciškai? Atrodytų, kad net ir šio (struktūrinančio) žanro tekstas gali (ar netgi turi) būti organizuojamas su konceptuali originalumu bei turėti ne mažesnę problemiškumo krūvį negu „gyviausia“, aktualiausia recenzija. Jeigu eliminuotume iš literatūros istorijos problemiškumą (kaip naujo – kitokia perspektyva grindžiamo – struktūravimo, savitų jungčių steigimo galimybę), tuomet turbūt vienintelis požymis, skiriantis tokią literatūros istoriją nuo literatūros enciklopedijos būtų ne abėcėlinė, o chronologinė pavardžių grandinė.

Vis dėlto sugrįžkime prie mito nekvestionuojamumo ir pamėginkime pažvelgti iš poststruktūralistinės perspektyvos. Šiuo požiūriu literatūros istorija kaip mitas (arba mito modernusis-lyotard‘iškasis sąvokinis atitikmuo – metanaratyvas) laikytina ideologiniu konstruktu – tautinę sąmonę reprezentuojančių bei nacionalinę savimonę kryptingai organizuojančių modelių „ekspozicija“, kuri pateikiama kaip vientisa ir tolydi, neabejotinai (ir vienareikšmiškai) teisinga. Medžiagos, tinkamos tokiai strategijai įgyvendinti, atranka (kartu ir centro / periferijos distinkcija) pagrįsta nacionalinio esencializmo suponuojamais kriterijais.

¹³² Daujotytė, V. Galima ir negalima literatūros istorija. *Metai*, 1996, Nr. 10, p. 81.

¹³³ Ten pat.

Organizacine ašimi čia tampa **kaimiškos nacionalinės kultūros mitema** (mūsų jau analizuota ankstesniame darbo skyriuje). Toks homogeninis (t.y. vienalytis) pasakojimo pobūdis neišvengiamai nutyli „neparankius“ literatūros (ar apskritai kultūros) istorijos faktus, vengia literatūrinės / kultūrinės diversifikacijos tendencijų, todėl tautinio unikalumo kaip savaiminės vertybės siena atsiriboja nuo multikultūrinio polilogo galimybės¹³⁴.

Metais anksčiau, nei sukibirkščiavo aptariama diskusija, *Kultūros baruose* pasirodė V. Kavolio straipsnis *Tik archyvai nesiginčija*. Straipsnyje analizuojama Lietuvos visuomenėje besirandančio pliuralizmo ir viešojo diskurso (o pastarajam, anot V. Kavolio, stinga *blaivaus proto tradicijos*¹³⁵) neatitikimas. Kultūrologo teigimu, *Lietuvos viešajame diskurse tauta šiuo metu yra tapusi smegenis apkaustančia sąvoka, kuri deklaruojama ar kritikuojama, bet ne analizuojama.*¹³⁶ Berods, būtent tokį sąvokos funkcionavimo (literatūrotyros diskurse) pobūdį ir mėginome suformuluoti savojoje analizėje. Kitaip tariant – pastebėtina, kad (vieningai tradicines vertybes išpažįstančios) tautinės sąmonės mitemos adeptų siūloma (literatūros istorijos rašymo) strategija savaime nėra nei gera, nei bloga. Tačiau keistokos atrodo ją kuriančių bei taikančių strategų pastangos pateikti *fetišistiniu vieningos ir skaisčios įsivaizduojamos bendruomenės stereotipu*¹³⁷ paremtą pasakojimą kaip vienintelį teisingą ir *tikrąsias* prasmes bei vertes atskleidžiantį, – žodžiu, kaip savaime-suprantamybę.

Taigi toliau privalu kelti klausimą, ar gali nacionalinio unikalumo idėja, apgaubta humanistinių vertybių propagavimo aureole, tapti atraminiu XXI-ame amžiuje rašomos literatūros istorijos konceptu? Kodėl gi ne, tačiau su viena išlyga: toks rašymas visų pirmaisia turėtų nuskaidrinti, eksplikuoti savojo pasakojimo specifikos šaltinį, t.y. būtent tokią literatūros istoriją organizuojančias ideologemas. O šį nuskaidrinimą sektų pragmatiškas svarstymas apie organizacinių ideologemų aktualumą, jų funkcionavimą potencialios auditorijos (literatūros istorijos vartotojų) sąmonėje, taigi ir apie paties pasakojimo galimybes efektyviai būti, – būti aktyvo, o ne archyvo prasme. Šių galimybių kvestionavimas galimas bei privalomas dėl akivaizdaus fakto – pliuralėjančios visuomenės saviidentifikacijos, gimdančios įprastinių schemų normatyvumo apibrėžtis transgresuojančio pasakojimo poreikį.

¹³⁴ Būtent tokios (labiau hermetiškos negu poliologiškos) pozicijos pasekme laikytini nesibaigiantys „karai“ bei savininkiškos pretenzijos dėl, pavyzdžiui, A. Mickevičiaus, O. Milašiaus ir kitų „abejotinos“ tautinės tapatybės (tačiau kanonui priimtinių) autoritetų.

¹³⁵ Kavolis, V. *Tik archyvai nesiginčija*. *Kultūros barai*, 1995, Nr. 8-9, p. 2.

¹³⁶ Ten pat.

¹³⁷ Tereškinas, Artūras. *Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*. Vilnius, Baltos lankos, 2001, p. 124.

3. 2. Metodų fobija

Dar įdomiau tai, kad V. Daujotytės siūlomame literatūros istorijos *kaip prasmių ir vertybių registro*¹³⁸ variante itin neigiamai akcentuotas **metodologiškas** literatūros tyrinėjimas: *tyrinėjimas motyvuoja tik pats save. Metodas įpareigotas tik pats sau. Nebėra bendrų strategijų nei taktikų*¹³⁹. Taip ir lieka neaišku, kodėl (skirtingos) metodologinės perspektyvos naikina bendrų strategijų bei taktikų galimybę; manytina, kad bendros strategijos **gali** egzistuoti pliuralistiškai moderniam (mokslo) diskurse, jeigu yra polilogas, o ne dogmatiškai antireflektyvus savosios pozicijos gynimas, palydimas patetiška humanistinių klišių prikaišiota retorika.¹⁴⁰ Mat kalbėjimui (literatūrotyro ar bet kurioje kitoje mokslo srityje) būtinas konceptualumas, o pastarąjį sudėtinga išvelgti abstrakčiame „nusikreipime“ į amžinašias vertybes. Sunku būtų visuotinės (kon)tekstualizacijos / diskursyvizacijos ir kt. amžiuje įsivaizduoti literatūros mokslo bendrąsias strategijas, pagrįstas moralės ugdymu, tautiškumo gynimu bei transcendencijos atverčių puoselėjimu.

Vykdamas „antimetodologinę“ kampaniją, pasitelkiami į lietuvių istorinėje sąmonėje dar gyvą minties, kalbos laisvės represavimo modelį nurodantys retoriniai šampai: *Literatūra pateko literatūriškumo nelaisvėn. Kaip apskritai humanistika – instrumentų, metodų nelaisvėn.*¹⁴¹ (Paryškinta mano – A. T.) Metodologiskumas V. Daujotytės diskurse iškyla kaip savotiškas savojo „neįgalumo“ dangstymas; pvz.: *Specialių kalbų, metodų būdų lengviau išmoksta tie, kurių savos-savitos kalbos galimybės yra menkesnės*¹⁴². Su profesore solidarizuojasi V. Zaborskaitė, teigianti grėsmę, kad metodologinės paieškos virsta *neatsakingu manipuliavimu tektais, savavališkai priskiriant jiems prasmes, nepaisant nei literatūrinio teksto visumos, nei prasmei suvokti būtinų užtekstinių ryšių: biografinių, kultūrinių, politinių*¹⁴³.

Situacija tampa dar komplikuočiau, kai metodologizuotos perspektyvos konkrečios apraiškos (A. Tereškino pateiktas „alternatyvus“ Maironio perskaitymo variantas) imamos pulti kaip:

¹³⁸ Daujotytė, V. Galima ir negalima literatūros istorija. *Metai*, 1996, Nr. 10, p. 82.

¹³⁹ Ten pat, p. 82.

¹⁴⁰ Jeigu Lietuvos humanistikoje vis dėlto realiai egzistuojant metodologinis pliuralizmas (jo buvimo ar gyvybingumo kvestionavimas nėra šio darbo tikslas), jis tikriausiai būtų jungiamas gana vieningo siekio, atveriančio bendros strategijos galimybę: atnaujinti literatūrotyro instrumentarijų (ir dėl įvairesnių perskaitymo galimybių, ir dėl objekto ribų praplėtimo – įtraukiant ne tik kanonui priklausančius aukštosios literatūros Kūrinius), atgaivinti klasikinės kritikos ideologų išsemtą literatūrologinį diskursą.

¹⁴¹ Daujotytė, V. Literatūros garbė, *Metai*, 1996, Nr. 11-12, p. 5.

¹⁴² Daujotytė, V. Išgirsti ir būti išgirstam. *Literatūra ir menas*, 1998 m., gegužės 13 d., p. 3.

¹⁴³ Zaborskaitė, V. *Tarp istorijos ir dabarties: literatūra, atsiminimai, publicistika*. Vilnius, Tyto alba, 2002, p. 240.

- 1) neatsakingas ir neįsipareigojęs **žaidimas** tradicinėmis **vertybėmis** (tai – *laisvoji idėjų, interpretacijų, dekonstrukcijų rinka. Kiekvienas laisvas joje dalyvauti (...) rizikuodamas, bet be atsakomybės. Nes literatūra nėra svarbu. Svarbu mes patys. Tiksliau – žaidimai, kur žaidžiame ir esame žaidžiami.*¹⁴⁴);
- 2) bandymas **atimti** iš literatūros jos **esmę** (pvz.: *Ką reiškia dekonstruojantis veiksmas – dvasinę konstrukciją (kad ir tėvynės meilę kaip poezijos metaforą) sugražinantis į biologinį patamsį? Kas vyksta ir kodėl tai vyksta, kai iš praeities literatūros atimama tai, dėl ko ji tapo literatūra?*¹⁴⁵);
- 3) **kūrinio** pavertimas **vartojimo** produktu (pvz.: *Literatūra dabar [...] „vartojama“, „naudojama“ kokiam nors tikslui, kad ir metodo*¹⁴⁶);
- 4) savaime aišku, – **transcendencijos naikinimas** (pvz.: *Naikinama transcendencija kaip šios dvasinės galimybės liudytoja. Naikinama riba, kurią pati literatūra kūrė, literatūra tapdama.*¹⁴⁷).

Mums lyg ir bandoma įteigti, jog nevaržoma dekonstrukcijos laisvė, besiveržianti į literatūrotyro analitinį diskursą, yra baisi blogybė – egocentriško vartotojo destruktvyvi veika, valdoma pragmatiškų (rinkos) interesų bei grasinanti *pakirsti sakraliąsias kūrybos šaknis*¹⁴⁸.

Antroje darbo dalyje išsiaiškinome klasikinių kritikų vertybines hierarchijas (tampančias atramos tašku ir vertinimo kriterijumi) bei tų hierarchijų steigiamo kanono apibrėžtis. Šioje vietoje galime žengti kitą žingsnį, – iškelti hipotezę, kad „bendravimo“ su kūrinio modeliai perkeliama ir į kritikų tarpusavio komunikaciją. Konkrečiau kalbant: kūrinys, neatskleidžiantis amžinųjų vertybių, laikomas nevertingu (geriausiu atveju paminimas tik kaip lietuvių kultūros *gravitavimo į postmodernistinę nuokalnę*¹⁴⁹ paliudijimas), tad (analogiškai) kritikas, neieškantis kūrinyje transcendencijos atverčių, tampa nevertingas kaip dialogo partneris. Dialogą pakeičia patetiškas moralizavimas arba apokaliptinių grėsmių (dėl ardomos, išūliai griaunamos humanistinių vertybių struktūros) pranašavimas.

Dar daugiau – vystoma savotiška vienišumo apologetika. Patetiškai deklaravus, kad *ginče tiesa jau seniai nebegimsta*¹⁵⁰, reprodukuojamas romantinio herojaus-kovotojo idealas; pavyzdžiui: *Gyvename daugiskaitų apsupty. Gyvename nykstančių gramatinių ir ontologinių*

¹⁴⁴ Daujotytė, V. Galima ir negalima literatūros istorija. *Metai*, 1996, Nr. 10, p. 83.

¹⁴⁵ Ten pat, p. 82.

¹⁴⁶ Ten pat.

¹⁴⁷ Ten pat.

¹⁴⁸ Sprindytė, J. Lauro šaka virš baltiškųjų archetipų. *Metai*, 1999, Nr. 6, p. 97.

¹⁴⁹ Sprindytė, J. Aukštinė gija. *Metai*, 2004, Nr. 5-6, p. 174.

¹⁵⁰ Daujotytė, V. Literatūros garbė. *Metai*, 1996, Nr. 11-12, p. 4.

vienaskaitų *laike. Nuošaliųjų vienaskaita ir mobiliųjų daugiskaitos.*¹⁵¹ Šie mobilieji – tai tradicinių vertybių griovėjai, ir jų dauguma, tad *žmogaus pasaulio ribos yra naikinamos plačiu frontu, jungtinėmis pajėgomis (sambūriais), o saugomos tik vienišųjų, atskirtųjų*¹⁵². Taigi „paleidžiama“ į apyvertą romantizme išsisknijusi mitema apie vienišą herojų, iš anksto pasmerktą ir savąjį pasmerktumą suvokiantį, tačiau nenuleidžiantį rankų.

Stengiantis pateikti save kaip nykstančių humanistinių vertybių globėjus, įsijaučiama į aptartąjį amplua ir išdidžiai steigiama **opozicija**: *galima nujausti, kodėl yra taip susilpnėjusi konservatyvioji, tradiciškoji mintis. [...] Įvyko lemiamas lūžis – dalis mūsų liko už ribos*¹⁵³. Užribiškumu didžiuojamasi kaip neva *senamadiškai moraliu nesitaikstymu su kone visuotinai vykstančia (tiek literatūros, tiek skaitytojų) moraline degradacija; pvz.: Šiandien kalbėti apie moralinę laikyseną, įsipareigojimą yra pakankamai senamadiška, konservatyvu. Bet iš principo meno kūrybą išlaiko tik konservatyvumas, konservuojanti tradicija*¹⁵⁴. Akivaizdu – tradicija pateikiama kaip monolitinis darinys, o jos laikymasis – kaip esminė (prasmingo) tęstinumo sąlyga. Tokiu būdu V. Daujotytė iškyla kaip *bene ryškiausia tradicinės patirties puoselėtoja tarp lietuvių literatūrologų, visada labiau besidominti pamatinėmis, klasikinėmis lietuvių literatūros tiesomis*¹⁵⁵.

Pasak V. Daujotytės, tęstinumas, vertybinių hierarchijų išsaugojimas, orientavimasis į *didžiuosius*, rėmimasis nekvestionuotiniais praeities autoritetais – visa tai įgalina literatūrą / kultūrą prasmingai **būti**: *Mirusiųjų dalyvavimas kultūroje – tai kultūros garbės reikalas. Mirusiųjų saugomi gyvieji nenuėina tik į vieną pusę.*¹⁵⁶ Šio teiginio pagrįstumu sunku būtų abejoti; tačiau prolemišką klausimą yra toks: ar dabarties **santykis** su tradicija (to santykio pobūdis) būtinai privalo būti apibrėžiamas normatyvinėmis kategorijomis? Kitaip tariant, ar pagrįsta yra strategija, kai vienas to santykio modelis (konservatyvus ir, išūliai pridurtume, už-konservuojantis) postuluojamas kaip autentiškas ir gilus, ir prasmingas, ir kilniai atsakingas (ir...), o kitas (dekonstruojantis), metaforiškai kalbant, pažymimas lelijos ženklu – t.y. laikomas išniekinančiu įprastą vertę, žaidžiančiu amžinosiomis prasmėmis.

Pateikiamas neva geresnysis elgsenos su literatūra modelis remiasi atsakomybe, literatūros kaip išskirtinės (o visų pirma – egzistenciškai ir moraliai įpareigotos) žmogaus veiklos traktavimu. Šis modelis primygtinai siūlomas kaip *saugantis* kultūros prasmes, kaip ginantis žmogų nuo jo paties. Vis dėlto negalime nepaklausti, kiek šioje saugančioje strategijoje lieka šansų rasti naujos minties (im)pulsui; kokia naujumo dozė dar nesikėsina į

¹⁵¹ Daujotytė, V. Perpetuum mobile. *Metai*, 2004, Nr. 8-9, p. 5.

¹⁵² Daujotytė, V. Literatūros garbė. *Metai*, 1996, Nr. 11-12, p. 4.

¹⁵³ Daujotytė, V. Argumentas – padarumo skersvėjis. *Metai*, 1996, Nr. 1, p. 6.

¹⁵⁴ Daujotytė, V. Išgirsti ir būti išgirstam. *Literatūra ir menas*, 1998, gegužės 13 d., p. 3.

¹⁵⁵ Peluritytė, A. Raštininkų dialogas. *Metai*, 2004, Nr. 8-9, p. 179.

¹⁵⁶ Daujotytė, V. Literatūros garbė. *Metai*, 1996, Nr. 11-12, p. 6.

literatūros sakralumą, o kas jau laikytina de(kon)strukcija? Tačiau dar svarbiau – išsiaiškinti, kiek tokia „konservavimo“ pastanga atitinka realiai egzistuojančius kultūros dalyvių ir kartu jos vartotojų poreikius? Ar nėra taip, kad *žodžiai, kadaise sutapę su individų ir kolektyvų egzistencijomis, nuo jų atplyšta ir kartojasi ritualo teisėmis*¹⁵⁷?

1996 metais *Kultūros barai* išspausdino diskusiją apie šiuolaikinės menų (konkrečiai – literatūros) kritikos galimybes išsaugoti savąjį objektą kaip tokį, t.y. kaip *literatūrą*, o ne tiesiog tekstą, kuris aiškinamas kitais tekstais¹⁵⁸. Apžvelgtos įvairios kūrinio analizės metodikos visos pasirodė turinčios vieną trūkumą – redukuojantį judesį. Kitaip tariant, buvo konstatuota negalimybė perskaityti kūrinio kaip visumos, kaip *totalybės*¹⁵⁹, nes kiekvienas perskaitymas jau *a priori* yra redukavimas. Manome, kad V. Daujotytės siūlomas literatūros skaitymas irgi ne išimtis: redukcija čia yra vykdoma suskliaudžiant teksto kalbinę prigimtį (nors kalbai jis visų pirma yra „skolingas“ už savąjį egzistavimą, – egzistavimą kaip reiškinių, ne fakto!¹⁶⁰) ir angažuojantis humanistinių vertybių bei tautos dvasią atskleidžiančių, puoselėjančių mitemų paieškoms.

Taigi susiduria skirtingi skaitymo kodai – metodologizuotas (paremtas teorija) ir *paprastas, žmogiškas* perskaitymo būdas; pavyzdžiui: *Jeigu R. Gavelio romanui pritaikytume M. Foucault kodus, atrastume ten galios metafiziką. O jeigu paprastai žmogiškai – su tokia panieka pasauliui nebebuvo įmanoma išverti. Individo ir minios priešprieša pasiekė kraštutinę ribą*¹⁶¹. (Paryškinta mano – A. T.) Problema ta, kad teorinis skaitymas laikomas *kodu*, o *paprastas žmogiškas* teikiamas kaip universalus, – kaip išaugantis iš gelminių būties apmąstymų, fundamentaliųjų egzistencinių patirčių. Iš čia kyla mitema, kad būtent tokiam skaitymui atsiveria žmogiškoji būtis, besireiškianti literatūros pavidalu. O kartu gimsta savosios neva antiideologiškos perspektyvos totalinimo vizija.

3. 3. Kritika ir etika

Pastaruoju metu dažnai konstatuojama, kad *knygų pas mus vis daugėja, o kritikos - mažėja*¹⁶². Lietuvių literatūros kritikos krizei paaiškinti dažniausiai pateikiamos

¹⁵⁷ Kavolis, V. Tik archyvai nesiginčija. *Kultūros barai*, 1995, Nr. 8-9, p. 2.

¹⁵⁸ Šiuolaikinė menų kritika: jos sampratos ir kriterijai. (Diskusijos dalyviai: Žukauskaitė, A., Subačius, P., Savukynas, B., Klimka, K., Katkus, L., Samalavičius, A., Bučys, A., Veličkaitė, A., Straižys, V.) *Kultūros barai*, 1996, Nr. 4, p. 5-15.

¹⁵⁹ Ten pat – Klimka, K., p. 7. Katkus, L., p. 8.

¹⁶⁰ Plg.: *Текст обязан языку уже своим существованием как феномен действительности*. Барт, Р. От произведения к тексту. *Избранные работы*, с. 413.

¹⁶¹ Sprindytė, J. Kultūros augalai. 2002-ųjų metų knygos. *Metai*, 2003, Nr. 4, p. 94.

¹⁶² Literatūros kritika: gyva ar mirusi? (Diskusijos dalyviai: Baliutytė, E., Peluritytė, A., Šeina, V., Rubavičius, V., Tamošaitis, R.), *Metai*, 2004, Nr. 2, p. 100.

pragmatiškos priežastys, pavyzdžiui: *darbo sąnaudos didžiulės, o nei balų, nei garbės, nei pinigų. Ir su visais susipyksi.*¹⁶³

Šiame darbe siekiama iškelti kitokią literatūros kritikos krizės aiškinimo hipotezę: mūsų manymu, krizės priešastis yra neadekvatus vertinimo mechanizmas, – vertinimo kriterijai, neatitinkantys tiek visuomeninėje (vartotojų), tiek literatūrinėje (tiekėjų) sąmonėse vykstančių transformacijų. Mat tradicinei literatūros kritikai būdinga refleksijos pastanga, pasižyminti akivaizdžia teleologine orientacija – atskleisti vientisos prasmės siekį. Tačiau randantis pliuralistinei, nemonolitiškai auditorijai, iškyla skirtingi interesai, jausenos tipai, įvairūs saviidentifikacijos modusai ir nyksta dominuojančių normatyvinių vertės kanonų poreikis.

Vadinamasis *aptarnaujantis personalas* neišsivaduoja nuo modernybės, persunktos švietėjiško racionalumo modelio, suponuojamos mąstysenos. Ši mąstysena nesusitaiko su radikalaus modernybės varianto siūloma pliuralistine antihierarchine sąmonės specifika bei jos veikmės (besiremiančios transversinio proto galia¹⁶⁴) ypatumais.

Svarbu pastebėti, jog ankstesniajame darbo skyriuje aptartasis konservatyvumas, tradiciškumas savaime yra tam tikrų lūkesčių literatūros atžvilgiu projekcija. Viena mėgstamiausių (straipsniuose bei pasisakymuose dažnai vartojamų) V. Daujotytės minčių – H. G. Gadamerio parafrazė apie tai, kad *literatūra yra galia tėtis*¹⁶⁵, – reiškia konkrečią strategiją: griežtą literatūros diferencijavimo veiksmą. Padalijimas vyksta atskyrus pelus nuo grūdų, t.y. „išsišaknijusius“ tradicijoje, humanistines vertybes nuosekliai skleidžiančius ir puoselėjančius tekstus laikome literatūra, o visa kita nebepatenka į dėmesio lauką kaip *skaitalų knygos*¹⁶⁶. Moraliniu įsipareigojimu bei atsakomybe grindžiama pozicija kai kuriuose klasikinių literatūrologų pasisakymuose gresia virsti verksmingu moralizavimu, o kuriama įtampa – kone armagedoniška: *skaitalų knygos* versus *žmogaus dvasios civilizaciją saugančios knygos*¹⁶⁷. Kitaip tariant – yra primygtinai teigiama, jog skaitytina ir analizuotina (tik jokių būdu ne vartotina!) ta literatūra, kurioje *jaučiamas bendras tradicinės humanistinės kultūros sutrikimas prieš dabartį, kur kaukės, simuliakrai užgožia veidus ir daiktus, o kalbos šiukšlės užtvenkia gyvasias jos versmes.*¹⁶⁸

Tokia laikysena steigia klasikinių kritikų visuotiniu laikomą imperatyvą į savąją literatūrą *įsigilinti, pasistengti suvokti, kas joje iš tikrųjų vertinga*¹⁶⁹. O vertinga tegali būti

¹⁶³ Sprindytė, J. Kokia šiandien kritika? *Literatūra ir menas*. 2004 m. sausio 3 d., p. 10.

¹⁶⁴ Welsch, W. *Mūsų postmodernioji modernybė*. Vilnius, Alma littera, 2004, p. 462.

¹⁶⁵ Daujotytė, V. Perpetuum mobile. *Metai*, 2004, Nr. 8-9, p. 3.

¹⁶⁶ Daujotytė, V. Literatūros garbė, *Metai*, 1996, Nr. 11-12, p. 5.

¹⁶⁷ Ten pat.

¹⁶⁸ Daujotytė, V. Laiko ašis eilėraščiuose, *Metai*, 2004, Nr. 5-6, p. 169.

¹⁶⁹ Girdzijauskas, V. Lietuvių literatūros tūkstantmetis, šimtmetis, dešimtmetis. *Metai*, 2000, Nr. 1, p. 108.

*laisvo, netendencingo žodžio, tiesos, tikrumo, autentiškumo, meilės ir pagarbos žmogui kupina knyga.*¹⁷⁰

Šia laikysena bandoma autoritetingai paneigti kultūrinių procesų diversifikacijos steigiamą vertybinį daugybumą. Vis dėlto neįmanoma paneigti akivaizdaus fakto, jog įvairėjantys skaitančios auditorijos poreikiai lemia ir intensyvėjantį literatūros diferencijavimosi procesą. Viena kryptis – vadinamoji pop-literatūra, mat *tautinį monolitišką skaitytoją pakeičia masinis skaitytojas, o literatūra ima funkcionuoti nebe kaip ideologinė, o kaip komercinė reikšmė*¹⁷¹. Vis dėlto klasikinė kritika atkakliai bando steigti ir savęs vertą literatūrą, ir skaitytoją (o elementariam kultūros faktui – komerciškumui – suteikiamas kraštutinai neigiamas konotatyvinis laukas). Kita (taip pat klasikiniams kritikams nepriimtina) literatūros tendencija – profesionalaus ir konceptualaus rašymo derinimas su intelektualinio žaidimo strategija, kurioje išnyksta *iš tiesų didūs, iš tiesų vertingi* dalykai ir visa tampa citatų / nuorodų / kalbos kodų palimpsestiniu margumynu. Šia kryptimi pasukusiems tekstams tradicinė literatūros kritika prikiša pagarbos žmogui ir humanistinėms vertybėms trūkumą. Tačiau kritikams šitaip vienareikšmiškai postuluojuant monoteistinę vertybingumo sampratą, t.y. **normatyvinį** vertybingumą, iškyla grėsmė, kad aktualūs nūdienos literatūrinio pasaulio reiškiniai bus palikti už dėmesio lauko ribų.

Teigiant, jog *pats recenzavimo faktas turi būti knygos vertės ženklas*¹⁷², tykla įgauna stiprų vertybinio konotatyvumo krūvį. Kitaip tariant, vykdoma populiariosios literatūros ignoravimo strategija, automatiškai kvalifikuojant ją kaip nevertingą ir neprasmingą. Taigi iškyla dar vienas esminis klausimas – kiek lieka galimybių ką nors pasakyti apie nūdienos literatūrą? Būtent apie literatūrą kaip gyvą ir nevienalytį organizmą, kuris nepaliaujamai transformuodamasis ilgainiui arba steigia savitą (dekonstruojančio bei žaidybinio pobūdžio) santykį su tradicija, arba vis tolsta nuo tradicinių vertybių, kurių atžvilgiu yra rigoristiškai vertinamas? Ar efektyvi moralizuojančio kritiko laikysena intensyvėjant popkultūros modelių dauginimuisi?

Galima šioms mintims prieštarauti teigiant, kad kritiko pareiga ir yra **vertinti**. Tačiau vertinimas, mūsų manymu, gali būti dvejopas:

1) nustatantis konkretaus literatūros teksto vietą, apibrėžiantis jos potencialų adresatą, pažymintis galimus perskaitymo kodus;

¹⁷⁰ Bukelienė, E. Kas rašo romanus? *Metai*, 2004, Nr. 11, p. 144.

¹⁷¹ Tamošaitis, R. Šalia 2000 metų. *Metai*, 2000, Nr. 1, p. 113.

¹⁷² Baliutytė, E. Ieškau sau artimos literatūros. 2000-ųjų knygos. *Metai*, 2001 Nr. 4, p. 96.

2) apeliuojantis į skaitytojų „sąmoningumą“ ir pastarąjį projektuojantis, teigiantis popkultūros menkavertiškumą, deklaruojantis norą nuo tokių reiškinių atsiriboti, ieškoti tikrųjų vertybių ir t.t.

Pirmuoju atveju vertinimas yra grindžiamas suvokimu, kad egzistuoja (1) tekstas (knyga) kaip komercinė vertė (prekė) ir (2) tekstas kaip kultūrinė / literatūrinė vertė. Šie du teksto funkcionavimo modusai nėra painiojami ir lemia vertinimo skaidrumą. Antruoju atveju vertingumas yra monoteistinės prigimties, meniškumas – aistoriškas (kaip dvasingumo, moralumo bei tautiškumo – neva esminių literatūros veikalo komponentų – lydinys). Tai iš tiesų *vienišujų* pozicija, prieštaraujanti aksiomai, jog kritiko pareigą rašyti apie literatūros tekstą palaiko *poreikis*, kitaip tariant – *rinka*. Teigiama, jog *pagrindinė kritikos užduotis ir šiandien – kaip ir prieš šimtą metų – ta pati: reflektuoti vertybes, padėti literatūrai išlaikyti vertybių struktūrą. Vertybė yra vertybė – nesvarbu, kaip ją vadinsime: estetinė, moralinė ar pilietinė.*¹⁷³ Tokia logocentrinė aksiologija sukelia skaitančios visuomenės pasipriešinimo reakciją, o kai literatūros kritikus ima krituoti filosofai – atmosfera dar labiau įkaista.

3. 4. Filosofai prieš kritikus

2005 metų lapkričio mėnesį *Šiaurės atėnuose* pasirodė J. Sprindytės straipsnis *Rudens skaitiniai*, kuriame kaip leitmotyvas skambėjo kaltinimas didžiajai daliai šiuolaikinės lietuvių literatūros dėl mėginimo įteisinti psichopatologijas kaip literatūros objektą. Sektiniais ir puoselėtiniais pavyzdžiais pateikti Stefan'o Zweig'o autobiografija *Vakarykštis pasaulis* bei Kęstučio Navako esė knyga *Gero gyvenimo kronikos*; pvz.: *Navaką skaitydamas supranti, kaip pasiilgai kažko paprasto ir linksmo, kaip yra įgrišęs daugumos protestas prieš normalias būsenas ir legalias formas*¹⁷⁴. (Paryškinta mano – A. T.) Išsakyta literatūros nesveikumo diagnozę palydėjo pamokymas: *literatūra būtų sveikesnė, jei domėtusi bendresniais, universalesniais dalykais. Neišmintinga kuistis ir knebinėtis kiekvieno savo fiziologinio taško plotelyje, rašytojui kaip aukščiausią siekinį išpažįstant privačius potyrius ir ekshibicionizmą*¹⁷⁵. (Paryškinta mano – A. T.)

Taigi suformuluota opozicija – tobulas hierarchinio dualizmo pavyzdys:

- 1) bendrumas, universalumas, pozityvumas vs
- 2) jusliškumas, ekshibicionizmas, patologija.

¹⁷³ Daujotytė, V. Išgirsti ir būti išgirstam. *Literatūra ir menas*, 1998, gegužės 13 d., p. 3.

¹⁷⁴ Sprindytė, J. *Rudens skaitiniai, Šiaurės atėnai*. 2005 m. lapkričio 26 d. Nr. 44 (774), p. 8.

¹⁷⁵ Ten pat.

Įdomiausia tai, kad straipsnyje yra tarsi visiškai išnykusi *literatūriškumo* dimensija; t.y. siekiama vertinti literatūrą pagal jos vaizduojamo objekto mastelį – gerai, jeigu literatūra propaguoja sveiką psichinę kondiciją, neišvengiamai orientuotą į humanistines vertybes, tad grindžiamą universaliomis, bendražmogiškais pozityvaus sveikumo kategorijomis; o bloga literatūra J. Sprindytei atrodo esanti ta, kuri eksponuoja patologišką jauseną, neva užsidaro menkame ir apgailėtiname savo privačių potyrių pasaulyje. *Liguistumo reprezentacijos* kritikai atrodo esančios per menkos, nevertos tapti literatūros objektu; pavyzdžiui: *deja, nūdienos proza atspindi daugiausia šipulius, trupinius, duženas, ego susireikšminimą, nervingumą ir nuoskaudas. Tai man atrodo per menka.*¹⁷⁶

Į tokią poziciją labai gyvai sureagavo filosofė J. Baranova. Pareiškusi, kad diskutuoti dėl literatūriškumo neturi kompetencijos, ji ėmėsi analizuoti J. Sprindytės autoritetišką poziciją, keldama klausimą, *ar korektiška, tiksliau, ar prasminga rašytoją mokyti išminties iš viršaus? Ar išmintinga kritikui rašytojus mokyti išminties?*¹⁷⁷ Argumentuodama *liguistumo reprezentacijų* teisę egzistuoti literatūroje, J. Baranova atsigrėžė į pasaulio literatūros lobyną: *ką reiškia, kad pagrindinis veikėjas nei iš šio, nei iš to virsta vabalu? Kažkaip nyku ir liguista, nedidinga. Sveikam gyvenimo būdui tai labai svetima.*¹⁷⁸ Jos nuomone, Lietuvoje individas (kaip subjektyvių, į visuotinumą, bendražmogiškąsias vertybes vienareikšmiškai neorientuotų patirčių teisę bei jų **raiškos** laisvę turintis subjektas) neišleidžiamas į viešąjį (šiuo atveju – literatūrinį) diskursą. Tokiu būdu vykdoma *redukcija į vieno tipo rašymą*¹⁷⁹, į rašymą, suvokiamą kaip tradicijų imperatyvaus tęstinumo išdava.

Normalaus žmogaus apoteozė buvo tęsiama ir J. Sprindytę ginti stojusio J. Mikelinsko pasisakyme: *vargu ar bent vienas iš šimto ar tūkstančio normalių žmonių teigiamai atsakys į tokį paprastą klausimą: ar jam buvo kada nors atėjusi mintis nuknekcinti savo tėvą kaip konkurentą siekiant motinos meilės?*¹⁸⁰ Šiems kritikų ginamiems normaliems žmonėms, be abejo, svetimas ir kažkoks Freud'as, kuris, „išradinėdamas“(!) Edipo kompleksą, *vadovavosi vien graikų mitais ir savo neurotine prigimtimi*, tad padarė baisią klaidą: *pernelyg apibendrino savo asmenišką patyrimą, savo fobijas*¹⁸¹. J. Mikelinskas laikosi nuomonės, kad toks nedovanotinas subjektyvių patologijų legalizavimas bei jų pavertimas **mada** ir gadina iš prigimties tyrą, skaisčią žemdirbio lietuvių sielą. Juk dabartiniai rašytojai tik dėl **baimės būti pakrikštyti provincialais ar „homosovietikais“** neriasi iš kailio desakralizuodami visa tai, kas dar vakar buvo šventa, iliustruodami

¹⁷⁶ Sprindytė, J. Rudens skaitiniai *Šiaurės atėnai*, 2005 m. lapkričio 26 d. Nr. 44 (774), p. 8.

¹⁷⁷ Baranova, J. Ar iš tiesų Vilnius – ne Viena? *Šiaurės atėnai*, 2005 m. gruodžio 24 d., Nr. 48 (778), p. 9.

¹⁷⁸ Sprindytė, J. Rudens skaitiniai. *Šiaurės atėnai*, 2005 m. lapkričio 26 d. Nr. 44 (774), p. 8.

¹⁷⁹ Ten pat.

¹⁸⁰ Mikelinskas, J. Jūratė prieš Jūratę. *Šiaurės atėnai*, 2006 m. sausio 21, Nr. 3 (783), p. 8.

¹⁸¹ Ten pat.

*froidizmo arba postmodernizmo korifėjų pustulatus, neigdami tradicines, daugelio metų patikrintas dvasines vertybes ir pasigavę madingą seksą.*¹⁸²

J. Sprindytė baiminasi, kad šios tendencijos taip sustiprėjo, jog atsiranda grėsmė koreguoti kanoną: *atrodo, įvairias psichopatologijas įteisinsim kaip kanoninius pavyzdžius. Kokie būsim turtingi, incesto gražumynų turėsime [...] – ir nieko normalaus.* (Paryškinta mano – A. T.) Nelabai aišku, kuo Audronės Urbonaitės tekstas, aiškiai funkcionuojantis kaip komercinė vertė, grasina kanonui; nebent pačiu savo egzistavimo faktu – kaip lietuvių literatūrai¹⁸³ nebūdinga ir nepriimtina *liguistumo reprezentacija*. Taigi išnyksta bet kokia literatūriškumo refleksija, veikalo estetinių galimybių klausimas; kartu dingsta ir galimybė punktyriškai nubrėžti potencialias teksto tolesnio funkcionavimo apibrėžtis – auditorijos specifika ir t.t. ir pan. Blieka tik kanonas – įnirtingai, kone isteriškai ginamas nuo tokių autorių kaip A. Urbonaitė, kurios tekstuose humanistinės vertybės, deja, neeksponuojamos ir nediegiamos skaitančiai sąmonei.

Tad reikliai agituojama: *nedemonizuokim savojo laiko ir narciziškai nebedauginkim liguistų „aš“ reprezentacijų*¹⁸⁴. Prie agitacijos prisijungia ir E. Bukelienė, polemikoje taip pat stojusi J. Sprindytės pusėn, graudžiai akcentuodama *neišvengiamą postmodernizmo diktatą šiuolaikiniam rašytojui*. Iš tokios formuluotės reikėtų suprasti, kad vis dėlto lietuvių rašytojai yra „nekalti“, tik postmodernizmo bakterijos skverbiasi, nuodydamos mūsų tautiškai bei humanistiškai švarią sąmonę¹⁸⁵.

Toliau eksplikuodama lietuvių kaip iš visų pusių spaudžiamo ir skriaudžiamo mitemą, E. Bukelienė daro išvadą, kad mūsų žmogiškoji esmė vis dėlto nepakitusi: *negalima pamiršti ypatingų istorinių sąlygų, pergyvento totalitarizmo, nelaisvės metų lūžio, radikalčiai pakeitusio žmogaus situaciją, bet ne patį žmogų*¹⁸⁶. Tad gyvenant nepriklausomoje Lietuvoje, privalu gintis nuo lietuviškumo esmei – tradicinėms vertybėms bei jų nekvestionuojamumui – iškylančių grėsmių. (Pavyzdžiui, štai ką kitame kontekste V. Daujotytė rašė apie iškilią mūsų kultūros figūrą: *prasidedant komplikuotai nepriklausomos Lietuvos kasdienybei, ji gynė būtent autentišką gyvenimą, mūsų pačių gyvenimą, o ne besiveržiančius „europietiškus“ standartus.*¹⁸⁷ (Paryškinta mano – A. T.)) Taip sukonstravusi griežtą sava-svetima hierarchiją, klasikinė kritika teigia būtinybę / privalomybę išlikti

¹⁸² Ten pat.

¹⁸³ Ar bent jau klasikinių kritikų siūlomai homogeninei, tradicija besiremiančiai ir niekur per daug nenutolstančiai literatūros kaip *galios tėtis* sampratai.

¹⁸⁴ Sprindytė, J. Rudens skaitiniai, *Šiaurės atėnai*. 2005 m. lapkričio 26 d. Nr. 44 (774), p. 8.

¹⁸⁵ Ne tik postmodernizmas, bet ir kiti reiškiniai, nutolstantys nuo lietuvių literatūros tradicijos magistralės, yra vienareikšmiškai žalingi, pavyzdžiui, mus ypač žaloja socrealistiniai relikvai: *Neseniai visa Lietuva prikritusi skaitė socialistinio realizmo šedevrą – „išminčiaus laivą“, kuris darė didžiulę žalą, visai supainiodamas ir taip jau sujauktas mūsų galvas.* (Bukelienė, E. Kas rašo romanus?. *Metai*, 2004, Nr. 11, p. 144.)

¹⁸⁶ Bukelienė, E. Kritikas ir šviežio kiaušinio skonis, *Šiaurės atėnai*, 2006 m. sausio 14 d. Nr. 2 (780), p. 9.

¹⁸⁷ Daujotytė, V. Rašytojos dokumentai. *Metai*, 1999, Nr. 6, p. 94.

savosios tautos dvasios reiškėjais, pvz.: *Kitos kultūros nė kiek nebus pavojingos lietuvių literatūrai, jeigu lietuvių rašytojai nekeliaklupsčiaus prieš svetimus blizgučius, o bus savosios tautos dvasios ir interesų reiškėjai*¹⁸⁸. (Paryškinta mano – A. T.)

Klausiame: kokia ta lietuvių tautos dvasia? Literatūros kritikai atsako: *pagarbus santykis su vaizduojamais dalykais*¹⁸⁹ ir tradicinių vertybių išpažinimas; pvz.: *Toks ir šis naujasis romanas, lietuviškas iki pačių pašaknių – tiek gražiu lietuvišku žodžiu, tiek tradicinių vertybių išpažinimu*.¹⁹⁰ (Paryškinta mano – A. T.)

Taigi tautos dvasia čia išskyla kaip nekintanti ir nuo prastos kokybės svetimybių saugotina esencija, išreikština per kūrybą. Šios tautos dvasios gyvybę (ir apskritai šventąją triadą – tautiškumą, dvasingumą, moralumą mūsų literatūroje) dabar neva palaiko mažuma, – senoji rašytojų karta. Šios kartos atstovas – tas, kuris *dar nenutraukęs ryšių su tradicija, turi už ko užsikibti ir laikytis – jam dar daug sako ir reiškia Dievas, Tėvynė, Patriotizmas, Padorumas, Žmoniškumas, Garbė, Sąžinė, Pasitikėjimas, Atsakomybė už savo darbus*.¹⁹¹ Pavyzdžiui, pateikiama išvalga, jog R. Granauskas *nebijo būti konceptualiai senamadiškas (nuolat eksponuoja svarbiausias nykstančias vertybes ir dėl jų sielojasi), nesistengia atrodyti modernus*.¹⁹² (Paryškinta mano – A. T.)

Opoziciškai traktuojant tradicines vertybes ir (post)modernumą, jauniesiems rašytojams priskiriamas destruktivus neatsakingumas, efekto siekimas, *postmodernios grimasos*¹⁹³ ir kitos blogybės, o ginti stojama neva skriaudžiamų ir nevertinamų vyresniųjų: *Girdzijauskas lyg ir priklausytų vyriausių rašytojų kartai, apie kurią dažnai mėgstama sakyti, kad ji nebeturi kūrybinių potencijų ir tik reprodukuoja ankstesniasias*.¹⁹⁴ Susidaro įspūdis, kad s(t)imuliuojamas kartų konfliktas, išeities tašku pasirenkant moralumą, o ne skirtingas meninės raiškos sistemas.

Viltinai klasikinius kritikus nuteikia nebent įsitikinimas destruktiviųjų tendencijų praeinamumu; pvz.: *Visa kita atlieka praeities griovimo, neigimo funkciją, bet išliekamosios vertės negatyvizmas ir destrukcija turėti negali, nors ir talentingai būtų parašyta*.¹⁹⁵

Teigiant, jog *iš prigimties kūrybingi žmonės negali pasiduoti simuliacijoms ir manipuliacijoms*¹⁹⁶, mes vėl esame maitinami mitu apie autoriaus išskirtinumą, savotišką jo profetiškąją funkciją; pavyzdžiui: *norėtume, kad kažkas liktų aukštesnis, nepriklausomas nuo*

¹⁸⁸ Girdzijauskas, V. Lietuvių literatūros tūkstantmetis, šimtmetis, dešimtmetis. *Metai*, 2000, Nr. 1, p. 107-108.

¹⁸⁹ Sprindytė, J. Žiemos skaitiniai. *Šiaurės atėnai*, 2006 m. kovo 18 d., Nr. 11 (789), p. 9.

¹⁹⁰ Bukelienė, E. Vienareikšmių atsakymų nėra. *Metai*, 2004, Nr. 10, p. 142.

¹⁹¹ Mikelininkas, J. Kur mus veda seksomanija? *Metai*, 1998, Nr. 5, p. 113.

¹⁹² Sprindytė, J. Lauro šaka virš baltiškųjų archetipų. *Metai*, 1999, Nr. 6, p. 97.

¹⁹³ Bukelienė, E. Gyvenimo apstybė. *Metai*, 2001, Nr. 8-9, p. 170.

¹⁹⁴ Ten pat.

¹⁹⁵ Zaborskaitė, V. Lietuvių literatūros tūkstantmetis, šimtmetis, dešimtmetis. *Metai*, 2000, Nr. 1, p. 107.

¹⁹⁶ Daujotytė, V. Perpetuum mobile, *Metai*, 2004, Nr. 8-9, p. 7.

*mūsų menkumo, skurdumo, pretenzingumo. [...] Kas daugiau galėtų išlikti, jei ne rašytojas.*¹⁹⁷ Pateikiama ir tokių *išliekančių* autori(tet)ų pavyzdžių, kuriems net nėra būtinybės kalbėti – kritikai žino, ką jie nori pasakyti ir tylėdami; pvz.: *Apie ką taip gražiai per Nacionalinių premijų įteikimo iškilmes tylėjo du kažkuo panašūs laureatai – Eimuntas Nekrošius ir Alfonsas Nyka-Niliūnas? Be abejonės, ir apie vertybes, kurios iš esmės nėra pasakomos, bet yra ir nepasakomos.*¹⁹⁸ Tad tradicinių vertybių reanimacijos būtinybė „paramstoma“ netgi autoritetinių figūrų tylėjimo turinio atskleidimu.

Grįžkime prie polemikos. Būtent rašytojo statusą bei jam kaip individui tenkančią atsakomybę polemikoje akcentuoja E. Bukelienė, įtaigaudama, kad *literatūroje nėra uždraustų temų [...]. Kalbama tik apie autorių – kritika signalizuoja pavojų tada, kai jis neatsakingas, ciniškas, arogantiškas, nešvankus, egocentiškas, indiferentiškas ar net bulvarinio mentaliteto. Svarbi kūrėjo pozicija, jo pasaulėvoka, jo „sveikata“*¹⁹⁹. Taigi rašytojas (kaip brandi ir harmoninga, pasižyminti gera psichine sveikata bei turinti **tinkamą** vertybių sistemą asmenybė) tampa skaitančios publikos guru – dvasiniu vadovu, moraliniu autoritetu, įsipareigojusi *kalbėti apie globalius dalykus, atsakomybę už savo krašto ir viso pasaulio išlikimą.*²⁰⁰ Jis neva privalo herojiškai nepasiduoti simuliacijų ir manipuliacijų vertybėmis virusui, pakilti virš masių, virš rinkos ir seksualinių perversijų totalybės, o iš savųjų aukštybių rodyti tautai šviesų saviugdų kelią. Koks tas kelias turėtų būti, geriausiai Lietuvoje žino literatūros kritikai. Pasirodo, kad mūsų kritikai gerai išmano netgi tuos slaptuosius ir tikruosius visuomenės poreikius, kurių ji pati nė nesuvokia: *Talentingas rašytojas atskleidžia savo publikai tai, ko ji galėtų norėti, nors gal pati to nė nežino – pažinti gyvenimo slėpinius ir prieštaringumą, modeliuoti jos žmogiško tapsmo, saviugdų perspektyvą.*²⁰¹ (Paryškinta mano – A. T.)

Panašią taktiką (visuomenės poreikių žinojimą) demonstruoja ir E. Bukelienė. Recenzuodama V. Bubnio romaną, kritikė diagnozuoja liūdną Lietuvos situaciją ir kartu pasiūlo gydančią lektūrą, teikiančią mūsų savivokai bei greitesniam pasveikimui itin svarbias pamokas, pvz.: *Pastaroji aplinkybė, mūsų blaškymasis, nepasitikėjimas savo valstybe laikomi pavojingiausiu dalyku, todėl taip svarbu nuolat kartoti ir išsiminti istorijos pamokas. Šiuo požiūriu romanas turi tam tikro politinio, ideologinio aktualumo.*²⁰²

Kitais atvejais publikos sąmoningumo suintensyvėjimas, savo tikrųjų, giliųjų lūkesčių suvokimas laikomas jau įvykusiū faktu, pvz.: *Neseniai literatūrologų auditorijai viešos*

¹⁹⁷ Ten pat, p. 4.

¹⁹⁸ Daujotytė, V. Liūdesys geriau negu neapykanta, *Metai*, 1998. Nr. 5., p. 4.

¹⁹⁹ Bukelienė, E. Kritikas ir šviežio kiaušinio skonis, *Šiaurės atėnai*, 2006 m. sausio 14 d. Nr. 2 (780), p. 9.

²⁰⁰ Ten pat.

²⁰¹ Sprindytė, J. Rudens skaitiniai. *Šiaurės atėnai*, 2005 m. lapkričio 26 d. Nr. 44 (774), p. 8.

²⁰² Bukelienė, E. Vienareikšmių atsakymų nėra. *Metai*, 2004. Nr. 10, p. 141.

diskusijos metu buvo ironiškai pasiūlyta: gal balsuokim ir palaidokim postmodernizmą? Balsuoti nebūtina. Tiesiog aišku, kad iš matomiausios pozicijos jis pats traukiasi į šoną. Nes pakito visuomenės „lūkesčių horizontas“. Adresatas nori kūrinį, suvokiamų platesniu gyvenimiškos patirties aspektu.²⁰³ Taip pat V. Daujotytės *įdėmesniam žvilgsniui ir dabartyje atsiskleidžia universalus dėsnis – maištaujančių, reksmingai neigiančių rašytojų perėjimas į kitą pakopą: ramesnio teigimo, aiškiau juntamos atsakomybės*²⁰⁴. (Paryškinta mano – A. T.) Kadangi nėra vienas iš cituotų teiginių nėra argumentuojamas, nepateikiama patvirtinančių pavyzdžių, tai lieka dvi galimybės: (1) pasikliauti vien įdėmaus žvilgsnio autoritetingu statusu arba (2) išdrįsti pagalvoti, kad tokios šnekos yra ne kas kita, kaip savųjų lūkesčių projekcija, tikintis, kad žodis virs kūnu.

Teigdama, kad *abstrahuoti intertekstualūs žaidimai atrodo gerokai nukraujavę, dar labiau nubūtinti ir vis mažiau įdomūs*²⁰⁵, J. Sprindytė kažkodėl atrodo siekianti savąsias domesio kryptis, idiosinkratišką patirtį universalizuoti; pvz.: *Turbūt ne man vienai pakyrėjo amžinas nesveikumas, neapykanta buvimui, vyrams, vaikams, kolegoms, keršto ir nuoskaudos jausmai, vartojimo, agresijos, jusliškumo ir skandalo elemento dominavimas literatūroje*.²⁰⁶ Ir nors, atrodo, *niekas iš kritikų nereikalauja būti kitų žmonių gydytojais, gelbėtojais ar šiaip „mažutėlių“ mylėtojais*²⁰⁷, vis dėlto tokios negatyvizmu persunktos literatūros užspaustam skaitytojui kaip gelbėjimosi ratas siūloma dokumentika, mat *dokumentika belieka kone pagrindinis pozityvo šaltinis. Ne veltui skaitytojai tokią literatūrą labai mėgsta. Autentika, iš visos literatūros išvyta pro duris, čia sugrįžta pro kaminą ir visus langus*.²⁰⁸

Galima būtų kelti klausimą, kas toji autentika? Pasirodo, tai tos pačios (antrojoje darbo dalyje mūsų aptartos) autentiškos egzistencinės patirtys. Pavyzdžiui, apie Z. Čepaitę sakoma: *geriausias jos kūrinys – dokumentinė proza apie Panevėžio kalėjimo moteris. Esama netikėtos gyvasties, kurią anksčiau slopino pagiežinga pasakotojos ironija*.²⁰⁹ Kitaip tariant – dokumentika kaip žanras yra saugesnė, neleidžianti itin stipriai ir neatleistinai žaidybiškai dekonstruoti vertybinių sistemų, iškreipti pasaulio veido ar paslėpti jo po simuliakrais; be to, tai rimtas, solidus žanras, – ji nėra komerciška. Šis *pagrindinis pozityvo šaltinis* liejasi pakankamai gerai atpažįstamomis gyvenimo formomis (priešingai, negu *nubūtinti* intertekstualūs žaidimai), leidžiančiomis susitapatinti, sučiuopti egzistencinį

²⁰³ Sprindytė, J. Kultūros augalai. 2002-ųjų metų knygos. *Metai*, 2003, Nr. 4, p. 93.

²⁰⁴ Daujotytė, Viktorija. Perpetuum mobile, *Metai*, Nr. 8-9, p. 6.

²⁰⁵ Sprindytė, J. Kultūros augalai. 2002-ųjų metų knygos. *Metai*, 2003, Nr. 4, p. 93.

²⁰⁶ Sprindytė, J. Rudens skaitiniai, *Šiaurės atėnai*, 2005 m. lapkričio 26 d., Nr. 44 (774), p. 8.

²⁰⁷ Baranova, J. Ešeistas – diagnostikas, ne ligonis, *Šiaurės atėnai*, 2006 m. kovo 25 d., Nr. 12 (790), p. 11.

²⁰⁸ Sprindytė, J. Rudens skaitiniai, *Šiaurės atėnai*, 2005 m. lapkričio 26 d., Nr. 44 (774), p. 8.

²⁰⁹ Sprindytė, J. Žiemos skaitiniai. *Šiaurės atėnai*, 2006 m. kovo 18 d., Nr. 11 (789), p. 8.

matmenį, perskaityti *paprastai žmogiškai*, taigi neva autentiškai. Dar daugiau – dokumentikos žanras paramsto ir sustiprina autoriaus statusą (pvz.: *Kiekvienas iš mūsų galime būti autorius. Autoriaus instancija nemirtinga*²¹⁰), taigi ir užtikrina tradicinės literatūros kritikos galimybę išlikti toliau „čiupinėjant“ egzistencinio lygmens faktūrą.

Deja, fundamentaliųjų egzistencinių klausimų neįgalina juslinės patirties aktualizacija literatūros tekste; pvz.: V. Aštas *populiarioje serijoje „Lietuvių meilės romanas“*, pasakodamas apie kunigo ir ištekėjusios moters santykius opuse „*Draudžiama meilė*“, *smuktelėjo žemiau savo talento galimybių*.²¹¹ Kadangi 2002-ųjų knygų apžvalgoje tuo ir pasibaigia J. Sprindytės pasisakymas apie šią knygą, o autoriaus smukimą paliudijantys argumentai taip ir lieka paslaptimi, iš to, kas pasakyta, darome išvadą, kad nuosmukį lėmė būtent pasirinkta tema – kaip neatitinkanti autoriaus talento atskleisti esmingesnius, universalesnius žmogiškosios būties sandus. Mat šiuolaikinėje literatūroje tvyranti ir vis kylanti *įtampa tarp fiziologinės visuotinybės ir žmogaus dvasios atskirybės kaip saugotinos teritorijos*²¹² reikalauja (iš kritikų ir neva sąmoningų, talentingų, savo ugdomąją misiją suvokiančių rašytojų) sutelkti dėmesį į gynybines pastangas bei pastarosios puoselėjimą. Tada ir suprantame, kad *nubūtinai intertekstualūs žaidimai* – tai labai švelnus pasakymas, o formuluojant griežčiau, mūsų šiuolaikinė literatūra yra *konvulsiškos pastangos – traukulių, spazmų tampomi huminoidai, kopuliacijų, erekcijų stilistika*.²¹³

Mūsų aptariamoje polemikoje tokią literatūros „nu-aseksualinimo“ pretenziją palaiko J. Sprindytė, kuri (kaip literatūros „medžiaga“) lygindama istorinius dokumentus ir paklodes, daro išvadą, jog pirmieji yra *nepalyginti informatyvesni – jie visi labai skirtingi ir tikrai duoda daugiau galimybių interpretacijoms už dėmėtą skudurą, ir čia jau nebe talento ar pasakojimo būdo, bet medžiagos, objekto pasirinkimo klausimas. Objekto kalibro klausimas. [...] Fiziologija greičiau išsisemia nei istorija*.²¹⁴ Mums tarsi bandoma įteigti, kad rašytojas privalėtų atsakingiau rinktis vaizdavimo objektus, kad istorija yra žymiai vertingesnė ir labiau asmenybę ugdanti (kaip matėme anksčiau – aktualias istorines-politines pamokas teikianti) medžiaga. Taigi visiškai atvirai literatūra yra **cenūruojama**: seksualumas – privati sfera; atsiradęs literatūroje, jis laikytinas ekshibicionizmu, vadinasi, perversija, kuri parodo ne ką kita, o rašytojo dvasinę bei moralinę „nesveikatą“. Tokiu atveju turėtų būti taikoma hospitalizacija – visuomenės apvalymas nuo pavojingų, ją demoralizuojančių subjektų (rašytojų ir jų „gaminamų“ amoralinių personažų), pvz.: *dvasios invalidų, tai yra*

²¹⁰ Sprindytė, J. Rudens skaitiniai, *Šiaurės atėnai*, 2005 m. lapkričio 26 d., Nr. 44 (774), p. 8.

²¹¹ Sprindytė, J. Kultūros augalai. 2002-ųjų metų knygos. *Metai*, 2003, Nr. 4, p. 95.

²¹² Daujotytė, V. Galima ir negalima literatūros istorija. *Metai*, 1996, Nr. 10, p. 83.

²¹³ Daujotytė, V. Literatūros garbė, *Metai*, 1996. Nr. 11-12, p. 3.

²¹⁴ Sprindytė, J. Žiemos skaitiniai. *Šiaurės atėnai*, 2006 m. kovo 18 d., Nr. 11 (789), p. 8.

*psichinių ligonių (argi ne psichinis ligonis, kuris nori mylėtis su savo tėvu ar motina?), mes turime gailėtis ir pagal galimybes jiems padėti, o ne juos estetizuoti ir jais žavėtis.*²¹⁵

Į polemiką įsijungusi G. Radvilavičiūtė mėgino gražinti į literatūros kritikos diskursą meniškumo sąvoką, pvz.: „*Objekto kalibro*“ nėra. *Tėra meninės raiškos kalibras.*²¹⁶ Tačiau ši pastaba neįgali pakeisti griežtų pozicijų J. Sprindytės, atkakliai pakartojančios, kad ji daranti *skirtį tarp: kasdienybė, fiziologija, nuovargis, kompleksai, joslės ir t.t. – ir bendrumas, universalumas, konstruktyvumas, pastanga, šviesa etc. Tarp: kūno bėdos, irzlumas – ir bandymas sveikti, išsikapstyti.*²¹⁷

Šį literatūrai primetamą pozityvumo imperatyvą G. Radvilavičiūtė ironizuoja:

*XIX a. salonuose, poetams skaitant savo eilėraščius, buvo normalu ir net geras tonas apsiverkti ir atsidūsėjus – nualpti. O pauosčius kvapniosios druskos ir patyrus katarsį geriau susivokti, kas yra gėris, kas yra blogis, kas yra grožis. Man atrodo, kad kai kas vis dar pasigenda meno percepcijoje kaip tik tokių reakcijų.*²¹⁸

Tačiau išvalga, mūsų manymu, yra pakankamai tiksli. Apie J. Sprindytės trokštamą katarsį liudija kad ir tokie kritikės žodžiai: *Natūralu pasigesti egzistencinio paradokso, būties dvilypumo [...]. Vaizduojamos ribinės situacijos, bet kodėl jose nebėra ribiškumo? Krauju aptaškytos rankos [...], artimo netektis atrodo žaidybiški, išgalvoti. Nesudrebi, nenustembi, neaikteli.*²¹⁹ Taigi išryškėja kritikės nusivylimas *nubūtinta* literatūra, nesuteikiančia galimybes susitapatinti, emociškai įsitraukti, patikėti, – pajauti ir suvokti, kaip viskas rimta, gilų, egzistenciška ir kokios yra tikros bei nepajudinamos galiausiai triumfuojančios humanistinės vertybės.

Akivaizdu, kad polemikoje J. Sprindytės pozicijos tvirtumą lemia neišsemiamas *dorovinės švaros ilgesys*²²⁰; tačiau mums rūpimas klausimas formuluotinas taip: ar egzistuoja ribos, kiek tokiu ilgesiu gali remtis **literatūros kritikos** tekstas? Ar nėra taip, kad toks „autentiškas“ kritiko moralinis įsipareigojimas pavojingai susiaurina regos lauką, įgalina vertinti literatūros tekstus tik pagal *apriorines*, laiko patikrintas verčių sistemas ir tokiu būdu „iškastruoja“ literatūros procesą? Tikriausiai kritikui vertėtų bent jau susimąstyti, kai filosofas ima ir paaiškina aksiomą: *tekstas negali būti nei sveikas, nei liguistas. Jis tiesiog tekstas.*²²¹

²¹⁵ Mikelinskas, J. Jūratė prieš Jūratę. *Šiaurės atėnai*, 2006 m. sausio 21, Nr. 3 (783), p. 8.

²¹⁶ Radvilavičiūtė, G. Apie esė... skaitiniai. *Šiaurės atėnai*, 2006 m. kovo 25 d., Nr. 12 (790), p. 6.

²¹⁷ Sprindytė, J. Žiemos skaitiniai. *Šiaurės atėnai*, 2006 m. kovo 18 d., Nr. 11 (789), p. 8.

²¹⁸ Radvilavičiūtė, G. Apie esė... skaitiniai. *Šiaurės atėnai*, 2006 m. kovo 25 d., Nr. 12 (790), p. 6.

²¹⁹ Sprindytė, Jūratė. Lošti iš romano. *Metai*, 2004, Nr. 8-9, p. 108.

²²⁰ Sprindytė, J. Ieškau sau artimos literatūros. 2000-ųjų knygos. *Metai*, 2001, Nr. 4, p. 93.

²²¹ Baranova, J. Ar iš tiesų Vilnius – ne Viena? *Šiaurės atėnai*, 2005 m. gruodžio 24 d., Nr. 48 (778), p. 9.

Metaforiškai kalbant, kai apiro tradicinių vertybių savaiminio vertingumo suvoktis, dingo savotiška tribūna, t.y. – hierarchinis centras ir saugi pozicija, kuri *aprioriškai* legalizuoja ir tribūno skelbiamas idėjas. Nebeliko ir profetiškojo monologo (tiek autoriaus, tiek kritiko), tad kiekvienas profanas gali nutraukti kalbėtoją, išūliai pareikšdamas nereikšmingą savo nuomonę, kuri, aišku, nėra nei brandi, nei kolektyvinė. Vienišųjų, atstumtųjų pozicija leidžia vartoti drastiškesnes retorines priemones, kuriomis siekiama atkreipti dėmesį, kompensuoti, metaforiškai kalbant, tribūnos trūkumą.

Vis dėlto šioje darbo dalyje išanalizuota patetiška klasikinių kritikų retorika verčia sunerimti. Kyla įtarimas, kad šių kritikų idėjinių reprezentacijų ir (pliuralistinės, „politeistinės“) tikrovės nedermė sukelia savimonės krizę, kuri pasireiškia kiek neurotiškomis reakcijomis – įnirtinga ir labiau emociinga nei konceptulia šių dienų kultūros kritika. Graudūs skundai dėl nykstančių vertybinių sistemų, iki šiol laikytų stabiliomis ir nekintančiomis (antlaikinėmis), rodo, kad klasikinė kritika bijosi prarasti savosios kultūrinės savimonės ramstį. Todėl naujieji procesai yra vertinami dogmatiškai, neanalizuojant jų ir nesteigiant polilogo; kalbama tik apie vertybių degradaciją, išnykimą, o ne apie vertybines transformacijas, pakitusią pačią vertybingumo sampratą, grindžiamą pliuralumo konceptu.

Tikriausiai visiškai pagrįstai galima teigti, jog įsitvirtinus policentrinei vertybių sistemų konfigūracijai, išsivysčius polilogiškai literatūros (ir apskritai kultūros) erdvei, būtų (bus?) įmanoma kur kas adekvačiau reflektuoti bei vertinti literatūros transformacijų procesus. Tokiu atveju literatūros refleksija būtų grindžiama ne pagal jos vertę kokių nors apriorinių kriterijų atžvilgiu, bet pagal funkcijas – kiek literatūra funkcionuoja ją kuriančioje visuomenėje, taigi ne tradicijų perspektyvoje, o kaip laisvai dabartyje atsirandančios interakcinių reikšmių sistemos.

IŠVADOS

Iki momento, kurį šiame darbe linkstama vadinti episteminiu lūžiu, Vakarų metafizinio mąstymo įsteigtas bei puoselėtas hierarchinis dualizmas buvo fundamentalus epistemologinis konstruktas, grindęs visas mentalinės veiklos sritis. Meninio teksto atveju šis dualizmas pasireiškia kaip nepanaikinama skirtis tarp vidujybės ir išorybės, giluminės kūrinio idėjos, jo turinio, logoso, subjekto, bei to, kas įvardintina kaip paviršinė kūrinio išraiška, signifikantas, jusliškumas, raštas, objektas. Išorybė pavaizduoja, pamėgdžioja, įkūnija „originalą“ – dvasinę substanciją arba vidujybę. Laikinis atitikmuo – rezultato-šaltinio struktūra, paremtą loginio priežastingumo principu. Taigi šia dualistine hierarchija grindžiama tradicinio literatūros mokslo bei kritikos ideologija besiremiantis literatūros kritikas juda nuo išorinio pavidalo (kūrinio) prie vidujybę įkūnijančio autoriaus, nuo rezultato prie šaltinio, nuo signifikantinio lygmens prie signifikato.

Vengdama autorefleksijos, klasikinė kritika neabejoja savąja geba ir galia identifikuoti *amžinus* kūrinius. Kanono steigimas suteikia galimybę apriboti piktybinį ir pavojingą reikšmių dauginimąsi pasaulyje pamėginti suvaldyti nekontroliuojamą diskursų tarpusavio sąveiką, – priskiriant tekstą autoriui, raštas uždaromas. O būti įrašytam į kanoną reiškia paklusti tradicijos tęstinumo bei apriorinių schemų imperatyvui; inovacijos leistinos tik neperžengiant nustatytų ribų.

Lietuviškoje terpėje, kur dominuoja tradicinis literatūros mokslas ir kritika, nesama pomirtinių nuotaikų. Autorius čia gyvas ir traktuojamas kaip empirinis subjektas (rašytojas, individas) arba kaip transcendentalinis subjektas. Autoriaus asmenybė yra centras, organizuojantis reikšmes bei prasmes pagal universalius vertybinius prioritetus.

Siekis diferencijuoti realybės ir fikcijos plotmes atitinka santykį tarp autoriaus gyvenamosios aplinkos kaip objektyvios realybės vaizdų bei jo autentiškos patirties vaizdinių (subjektyvios realybės, išreiškiamos tekstu). Mėginama prasismelkti pro tekstą prie autoriaus, svarbiausia – prie jo vidinių patirčių, kartu užčiuopiant ir patį „tikrovės“ lygmenį, tarsi tikroviškumas egzistuočių kaip visiems bendra duotybė.

Kūrinyje išreikšta autoriaus patirtis tradicinės literatūros kritikos tekstuose tampa antlaikinė, virš-istorinė; konstituojamas autorius kaip transcendentali figūra – jo veikla gimsta iš pačių žmogiškosios būties gelmių ir yra amžinųjų klausimų, universaliųjų vertybių, bendražmogiškųjų pajautų verbalinė emanacija. Autorius išspraudžiamas į moralumo rėmus; tad humanistinių vertybių plotmės at(si)vėrimas tekste funkcionuoja kaip teksto kokybinio

(i)vertinimo kriterijus. Taip mėginama parodyti, jog transcendencija egzistuoja kanonizuotu literatūros objektu

Taigi ir patys kritikai, angažavęsi transcendencijos patyrimams, tampa etiškai įsipareigoję; jų darbo esmė ir svarbiausia humanistines vertybes, transcendentalumą sučiuopti kūrinyje. Vykdoma transcendentalumo fiksacija bei perkėlimas į skaitytojo (pa)sąmonę, suprojektavimas skaitytojo reakcijos kaip tokios, kuri pastebi ir akcentuoja šį transcendentalumo lygmenį kaip svarbiausią kūrinio atverties momentą; tad kritikos tekstas tampa kovos už transcendencijos išsaugojimą lauku.

Antroje darbo dalyje dėmesys perkeliamas į interaktyvų diskursą, kuriame tos pačios ideologemos įgauna naujų atspalvių, papildomą energijos bei emocijų krūvį. Tradicinio literatūros mokslo siūloma lietuvių literatūros istorijos versija, pasakojimas apie literatūrą – tai siekis išsaugoti įprastas literatūros (ap)mąstymo struktūras; tokia literatūros istorija apgaubiamą mitine dimensija. Žvelgiant iš poststruktūralistinės perspektyvos, literatūros istorija kaip mitas laikytina ideologiniu konstruktu – tautinę sąmonę reprezentuojančių bei nacionalinę savimonę kryptingai organizuojančių modelių „ekspozicija“, kuri pateikiama kaip vientisa ir tolydi, neabejotinai (ir vienareikšmiškai) teisinga. Medžiagos, tinkamos tokiai strategijai įgyvendinti, atranka (centro / periferijos distinkcija) pagrįsta nacionalinio esencializmo suponuojamais kriterijais. Šis literatūros istorijos rašymo modelis nenukaidrina jį organizuojančias ideologemas; nėra pragmatiško svarstymo apie organizacinių ideologemų aktualumą, jų funkcionavimą potencialios auditorijos sąmonėje.

Tradicinė literatūros kritika neigiamai traktuoja metodologišką literatūros tyrinėjimą. Pateikiamas neva geresnysis elgsenos su literatūra modelis remiasi atsakomybe, literatūros kaip išskirtinės (o visų pirma – egzistenciškai ir moraliai įpareigtos) žmogaus veiklos traktavimu. Metodai kaltinami savitiksliskumu, tradicinių vertybinių struktūrų ardymu, literatūros esmės naikinimu. Tačiau klasikinės kritikos siūlomas literatūros skaitymas neišvengiamai taip pat yra redukcija; o vykdoma ji suskliaudžiant teksto kalbinę prigimtį ir angažuojantis humanistinių vertybių bei tautos dvasią atskleidžiančių, puoselėjančių mitemų paieškoms. Susidūrus skirtingiems skaitymo būdams – metodologizuotam ir *paprastam*, *žmogiškam* (klasikinės kritikos siūlomam) perskaitymo būdui, pirmasis variantas laikomas *kodu*, o *paprastas žmogiškas* teikiamas kaip universalus, – kaip išaugantis iš gelminių būties apmąstymų, fundamentaliųjų egzistencinių patirčių. Iš čia kyla mitema, kad būtent tokiam skaitymui atsiveria žmogiškoji būtis, besireiškianti literatūros pavidalu. O kartu gimsta savosios neva antiideologiškos perspektyvos totalinimo vizija.

Klasikinės kritikos konservatyvumas, tradiciškumas savaime yra tam tikrų lūkesčių literatūros atžvilgiu projekcija: „išsišakniję“ tradicijoje, humanistines vertybes nuosekliai skleidžiantys ir puoselėjantys tekstai laikomi literatūra, o visa kita nebeipatenka į dėmesio lauką kaip *skaitalų knygos*. Bandoma autoritetingai paneigti kultūrinių procesų diversifikacijos steigiamą vertybinį daugybingumą. Klasikinės kritiko (s)teigiamas vertingumas yra monoteistinės prigimties, meniškumas – aistoriškas (kaip dvasingumo, moralumo bei tautiškumo – neva esminių literatūros veikalo komponentų – lydinys).

Iš tradicinės kritikos tarsi visiškai išnykus *literatūriškumo* dimensijai, siekiama vertinti literatūrą pagal jos vaizduojamo objekto mastelį – „gera“ literatūra propaguoja sveiką psichinę kondiciją, neišvengiamai orientuotą į humanistines vertybes, tad grindžiamą universaliomis, bendražmogiškoms pozityvaus sveikumo kategorijomis; o „bloga“ literatūra eksponuoja patologišką jauseną, užsidaro menkame ir apgailėtiname savo privačių potyrių pasaulyje. Tokiu būdu individas (kaip subjektyvių, į visuotinumą, bendražmogiškąsias vertybes vienareikšmiškai neorientuotų patirčių teisę bei jų raiškos laisvę turintis subjektas) neįsileidžiamas į klasikinės kritikos diskursą. Tokiu būdu vykdoma redukcija į vieno tipo rašymą, suvokiamą kaip tradicijų imperatyvaus tęstinumo išdava, propaguojama *normalaus žmogaus* apoteozė. Aktyviai funkcionuoja lietuvių tautos dvasios mitema – kaip pagarbaus santykio su vaizduojamais dalykais bei tradicinių vertybių išpažinimo analogas. Akcentuojamas rašytojo statusą bei jam kaip individui tenkanti atsakomybė; rašytojas tampa skaitančios publikos guru – dvasiniu vadovu, moraliniu autoritetu. Kadangi egzistencinių klausimų ir humanistinių vertybių sklaidos neįgalina juslinės patirties aktualizacija literatūros tekste, tad iškyla literatūros „nu-aseksualinimo“ pretenzija: seksualumas traktuojamas kaip privati sfera, o atsiradęs literatūroje, jis laikomas ekshibicionizmu, vadinasi, perversija, parodančia rašytojo dvasinę bei moralinę „nesveikatą“. Toks moralinis kritiko įsipareigojimas pavojingai susiaurina regos lauką, įgalina vertinti literatūros tekstus tik pagal *apriorines*, laiko patikrintas verčių sistemas, tik tradicijų perspektyvoje, o, deja, ne kaip laisvai dabartyje atsirandančias interakcinių reikšmių sistemas.

SUMMARY

This study (*The Focuses of Attention in Lithuanian Literary Criticism (1991 – 2005)*, *Marginalia, Canon of Analysis and Taboo*) demonstrates the critical connection to Lithuanian science of literature and Lithuanian literary criticism. The attention is concentrated on *traditional* strategies of literary discursivity, which functioning is very intensive in our surroundings.

Critic is directed over the „high literature canon“, which is hegemonised, absolutised, mystified. Author is regarded as the important institute, which produces meanings – systems of signification. These meanings are connected with the author as a transcendental subject. So traditional literary criticism lay a stress on the interflow of ethics and aesthetics.

That is why value politics do not tolerate popculture, as if was felt longing for the former „general strategies“, reasoning about historical monolithic, general limitings and meanings. The new (post)modern aesthetic experience surpasses the limits of aesthetics, established by the traditional Western metaphysics; so the limits of the contemporary aesthetics were considerably expanded and deprived of distinct determinations. But despite that traditional critics unflaggingly persist in the analysis of literature, predicated on hierarchical dualism.

It's maintained, that there is ability to resist against such „uniting“ position just creating self-critical discourses, modernly determining the role of Lithuanian literature and culture.

It's important to explain, which discourses help to appear for the new political / nationspaces, which models of the fetishistic discursivity limit them, narrow the disperse of general identities.

LITERATŪRA

1. Balbierius, A. Pokaris be karo. *Metai*, 2001, Nr. 5-6.
2. Baliutyte, E. Ieškau sau artimos literatūros. 2000-ųjų knygos. *Metai*, 2001 Nr. 4.
3. Baranova, J. Ar iš tiesų Vilnius – ne Viena? *Šiaurės atėnai*, 2005 m. gruodžio 24 d., Nr. 48 (778), p. 9.
4. Baranova, J. Eseistas – diagnostikas, ne ligonis, *Šiaurės atėnai*, 2006 m. kovo 25 d., Nr. 12 (790), p. 11.
5. Bartas, R. *Teksto malonumas*. Vilnius: Vaga, 1991.
6. Bukelienė, E. Dar kartą apie pradžia. *Metai*, 2004, Nr. 7, p. 141-143.
7. Bukelienė, E. Gyvenimo apstybė. *Metai*, 2001. Nr. 8-9.
8. Bukelienė, E. Išbandymas Dievu. *Metai*, 2004, Nr. 3, p. 146-149.
9. Bukelienė, E. Kas rašo romanus? *Metai*, 2004, Nr. 11.
10. Bukelienė, E. Kritikas ir šviežio kiaušinio skonis, *Šiaurės atėnai*, 2006 m. sausio 14 d. Nr. 2 (780), p. 9.
11. Bukelienė, E. Nenutolus nuo žemės. *Metai*, 2002. Nr. 12.
12. Bukelienė, E. Vienareikšmių atsakymų nėra. *Metai*, 2004, Nr. 10.
13. Daujotytė, V. Argumentas – padarumo skersvėjis. *Metai*, 1996, Nr. 1.
14. Daujotytė, V. Galima ir negalima literatūros istorija. *Metai*, 1996, Nr. 10.
15. Daujotytė, V. Įvardijanti, tradicijos palaikoma. *Metai*, 2000, Nr. 2.
16. Daujotytė, V. Judita Vaičiūnaitė – šviesa iš paveikslo. *Metai*, 2001. Nr. 5-6.
17. Daujotytė, V. Jurgis Baltrušaitis – metafizinis poetas. *Metai*, 1998. Nr. 4.
18. Daujotytė, V. Laiko ašis eilėraščiuose. *Metai*, 2004, Nr. 5-6.
19. Daujotytė, V. Laiko ašis eilėraščiuose. *Metai*, 2004, Nr. 5-6, p.167-171.
20. Daujotytė, V. *Literatūros fenomenologija*. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
21. Daujotytė, V. *Literatūros filosofija*. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001
22. Daujotytė, V. Literatūros garbė, *Metai*, 1996. Nr. 11-12.
23. Daujotytė, V. Liūdesys geriau negu neapykanta, *Metai*, 1998. Nr. 5.
24. Daujotytė, V. Perpetuum mobile. *Metai*, 2004, Nr. 8-9.
25. Daujotytė, V. Rašytojos dokumentai. *Metai*, 1999, Nr. 6.
26. Daujotytė, Viktorija. Išgirsti ir būti išgirstam. *Literatūra ir menas*, 1998, gegužės 13 d., p. 3.
27. Daujotytė, Viktorija. Janinos Degutytės poetinių laikysenų atodangos. *Metai*, 2004, Nr. 10, p. 87-91.
28. Eagleton, T. *Literatūros teorijos įvadas*. Vilnius, Baltos lankos, 2000.

29. Foucault, M. *Diskurso tvarka*. Vilnius, Baltos lankos, 1998.
30. Foucault, M. Kas yra autorius? *Metai*, 1992. Nr. 9-10.
31. Girdzijauskas, V. Lietuvių literatūros tūkstantmetis, šimtmetis, dešimtmetis. *Metai*, 2000, Nr. 1.
32. Grigaitis, M. Teksto maištas. *Šiaurės atėnai*, 2005 m. spalio 8 d. Nr. 38 (768), p. 3.
33. Ignatavičius, E. Gedulas ar viltis? *Metai*, 1999. Nr. 6.
34. Jurgutienė, A. Ar būtina literatūrai teorija? *Metai*, 2002. Nr. 1, p. 113 – 117.
35. Katkevičius, A. *Taikomoji mitokūra - tai labai paprasta* (prieiga per internetą: <http://www.omni.lt/pg409b67acd25fc?omni=223eab238654f829be0df425798ec4ad> Žiūrėta 2006 04 22)
36. Kavolis, V. Tik archyvai nesiginčija. *Kultūros barai*, 1995, Nr. 8-9.
37. Kelertienė, V. Lengvai pučia keturi vėjai lietuvių literatūrologijoje. *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*. Vilnius, Pasaulio lituanistų bendrija, 1997.
38. Literatūros kritika: gyva ar mirusi? (Diskusijos dalyviai: Baliutytė, E., Peluritytė, A., Šeina, V., Rubavičius, V., Tamošaitis, R.), *Metai*, 2004, Nr. 2.
39. Mikelinškas, J. Jūratė prieš Jūratę. *Šiaurės atėnai*, 2006 m. sausio 21, Nr. 3 (783), p. 8.
40. Mikelinškas, J. Kur mus veda seksomanija? *Metai*, 1998, Nr. 5.
41. Peluritytė, A. Raštininkų dialogas. *Metai*, 2004, Nr. 8-9.
42. Radvilavičiūtė, G. Apie esė... skaitiniai. *Šiaurės atėnai*, 2006 m. kovo 25 d., Nr. 12 (790), p. 6.
43. Sprindytė, J. Auksinė gija. *Metai*, 2004. Nr. 5-6.
44. Sprindytė, J. Ieškau artimos sau literatūros. 2000-ųjų knygos. *Metai*, 2001. Nr. 4.
45. Sprindytė, J. Kokia šiandien kritika? *Literatūra ir menas*. 2004 m. sausio 3 d., p. 10.
46. Sprindytė, J. Kultūros augalai. 2002-ųjų knygos. *Metai*, 2003. Nr. 4.
47. Sprindytė, J. Lauro šaka virš baltiškųjų archetipų. *Metai*, 1999. Nr. 6.
48. Sprindytė, J. Rudens skaitiniai. *Šiaurės atėnai*. 2005 m. lapkričio 26 d. Nr. 44 (774), p. 8-9.
49. Sprindytė, J. Žiemos skaitiniai. *Šiaurės atėnai*, 2006 m. kovo 18 d., Nr. 11 (789), p. 8-9.
50. Sprindytė, J. Jūratė. Lošti iš romano. *Metai*, 2004, Nr. 8-9, p.
51. Šiuolaikinė menų kritika: jos sampratos ir kriterijai. (Diskusijos dalyviai: Žukauskaitė, A., Subačius, P., Savukynas, B., Klimka, K., Katkus, L., Samalavičius, A., Bučys, A., Veličkaitė, A., Straizys, V.) *Kultūros barai*, 1996, Nr. 4, p. 5-15.
52. Tamošaitis, R. Šalia 2000 metų. *Metai*, 2000, Nr. 1.

53. Tereškinas, A. Ortodoksijos malonumai: kanonados, tabu, režimai, užribiai. *Respectus philologicus*, 2001, Nr. 4-5, p. 37-45.
54. Tereškinas, Artūras. *Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*. Vilnius, Baltos lankos, 2001.
55. Viliūnas, G. Episteminis posūkis ir lituanistika. *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*. Vilnius, Pasaulio lituanistų bendrija, 1997.
56. Viliūnas, Giedrius. Replika diskusijoje dėl literatūros istorijos. *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*. Vilnius, Pasaulio lituanistų bendrija, 1997.
57. Welsch, W. *Mūsų postmodernioji modernybė*. Vilnius, Alma littera, 2004.
58. Zaborskaitė, V. *Eilėraščių menas*. Vilnius, Tyto alba, 2002.
59. Zaborskaitė, V. *Tarp istorijos ir dabarties: literatūra, atsiminimai, publicistika*. Vilnius, Tyto alba, 2002.
60. Барт, Р. *Избранные работы*. Москва: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994.